

ESTILISTIKAZ LEHEN JARDUNALDIAK.

Jardunaldiotan irakurritako zenbait lan.

Gernika, 1988

GERNIKAKO EUSKAL JAIEN (1888) OROITZAPENETAN ESTILISTIKAZ LEHEN JARDUNALDIAK

Gernika, 1988-IX-29

Fr. Luis Villasante

Euskaltzainburuaren agurra

Juan Luis Zuzaeta, Gernika-Lumoko alkate jaun agurgarria.

Euskaltzainak.

Jardunaldiotara etorritako txostengile nahiz entzuleak.

Jaun-Andreak:

Eskerrik asko, Alkate jaun horri, zure hitz amultsuengatik eta Gernika-Lumoko herri honek Euskaltzaindiari egiten dion harrera ezin hobea. Pozgarri eta eskergarri da hori. Eta nerau gernikar izanik, are pozgarriago eta eskergarriago. Zinez uste dut egun hauetan hemen Euskaltzaindiak egin gogo dituen kultur ekintzek ondoriorik izango dutela euskararentzat.

Bai. Euskaltzaindia Gernikara etorri da bertako Udalak eskaturik eta egun hauetan askotariko ekintza, batzarre eta kultur jardunaldi egingo ditu. Lehenik, Estilistikari buruz aurrengo aldiz eratzen diren Jardunaldiak, Euskaltzaindiko Literatura-Batzordeak antolatuz; gero, hileroko akademi batzarrea; hurrengo, Lexikologi erizpideak finkatzeko batzordearen bederatzigarren Jardunaldiak. Batzorde hau hitz-elkarketa deritzon aztergaia aztertzen ari da une honetan. Eta azkenik, Onomastika-batzordearen bilera.

Zein izan da Euskaltzaindia Gernikara etortzearen arrazaioa? Aurten betetzen direla ehun urte Euskal Jaiak hemen ospatu zirenetik, eta gertaldi hori gogoratzeko egiten diren ospaketen artean sartzen dira Euskaltzaindiaren kultur ekintza hauek.

Euskal Jaiak, jakina denez, Iparraldean hasi ziren, Antoine d'Abbadie jaunaren eraginez. Jaun hau Hendaian bizi zen, eta berak antolatzen zituen Iparraldeko herrietan euskal jaiak, eta bai olerki-lehiaketetako sariak bere sakeleko diruaz ordaindu ere. 1879an, ordea, lehen aldiz Hegoaldera

aldatzen dira Euskal Jaiok; Hegoaldeko herri batean egiten dira, alegia, eta herri hori Nafarroako Elizondo izan zen. Hurrengo urteetan Nafarroa, Gipuzkoa eta Bizkaira zabalduko dira. Gernikan 1988an ospatu ziren. Orain dela ehun urte, beraz.

Zer moduzkoak izan ziren Euskal Jai haiek? Hori jakiteko, *Euskal-Erria* aldizkarira jo dut. Egia esan, aldizkari horretan azaltzen da kritikari bat, Durango aldekoa bera, Isidoro Ruiz de Arbulo, eta kritika txarra egiten du: bi urte lehenago Durangon egin zirenak hobeak izan zirela dio. Gernikako jaiotan hitzaldi guztiak erdaraz izan zirela (baita elizako sermoia ere), lehiaketetara oso lan guti eta hala-holakoak aurkeztu zirela, etab. Xehetasun aipagarri bezala esango dut Miguel Unamuno jauna jaiotan egon zela eta haren lantxoia “Agur, arbola bedeinkatube!” *Euskal-Erria* aldizkari horretan (299. orr.) agertzen dela.

* * *

Euskal Jaiok Gernikan egin zirenetik ehun urte igaro dira, beraz. Ehun urte honetan Euskal Herriak aldaketa bortitzak ezagutu ditu. Hala eta guztiz ere, orduko amets eta helburu berberekin lanean ari gara. Guk tradizioan erroak eginez, aurrera pauso edo oinkada berri bat egin nahiez gabiltza. Nola bizirik atera aintzinatik heldu zaigun ondare hau, euskara, nola barnetik indartu eta sendotu, nola kultura-adierazpide edo mintzabide egoki bihurtu, hori da gure problema. Euskarak, bizi ahal izateko eta irauteko, besterik ere beharko du, baina guri dagozkigunak, hots, Euskaltzaindiari dagozkionak, horietxek dira.

Tresnaren beraren trebatze-lanak buru-hausterik aski emango digu. Euskaltzaindia bere ahalbideen neurrian lan horretan ari da, baina berak bakarrik ezingo du egiteko handi hau burutu. Hizkuntzaren normalkuntza egitea, hori da, bada, hitz batean esanik, helburua. Eta horretarako arauak eman, Gramatika eta Hiztegia prestatu, etab. Gauza hauek gaur zorionez martxan daude. Martxan daude, baita ere, Euskal Herriko Atlas, dialektologi ikerketak, Onomastikakoak etab.

Eta juxtu egun hauetan betetzen baitira hogeitau urte Euskaltzaindiak Arantzazun bere Kongreso famatu hura egin zuenetik, zilegi izan bekit haren aipua ere egitea. Guztiok dakitenez, hizkuntzaren normalkuntza edo batasunari eskainia izan zen Biltzar hura. Bide bat proposatu zuen han Euskaltzaindiak helburu horretara heltzeko. Eta hamar urteko epea jarri zuen ea herriak —kasu honetan idazleek— bide hori onartzen ote zuen ala ez, ikusteko. Epe hori bete zenean —orain dela hamar urte, beraz— beste Kongreso bat izan zen, bigarren hau Bergaran; han estadistika bidez frogatu zen, kontrakarra batzuk gorabehera, idazleen gehien-goak ontzat ematen eta segitzen zuela Euskaltzaindiak Arantzazun gomen-

datutako bidea. Orduan Euskaltzaindiak birretsi egin zuen hamar urte lehenago Arantzazun emandako agiria. Orain, ordea, zehaztapenak egin behar ziren, eta hala, hurrengo urtean erabaki zehatzak hartzen dira “H” letraren erabilerari buruz, bustidurei buruz, erakusleei buruz, deklinabideari buruz, etab. Ikus Bergarako biltzar ondoko erabakien liburuska, 1979an agertua. Aditzaren batasunari buruzko erabakiak lehenagotik hartuak zeuden.

Eta bi Biltzar hauek baino lehenago, 1959an alegia, Bilbon egindako beste Kongresu baten ondoren, beste Agiri bat ateratzen duen euskal hitzei buruz: zein den euskal hitza argitzen duen Agiria: irakaspene honen arabera, euskal hitza da euskararen sustraitua dagoena, nondiknahi datorrelarik. Agiri hau ematea noraezekoa bihurtu zen mende honen lehen erdian gure literaturan nagusitu zen gehiegizko purismoaren gaitza nolabait gainditzeko; eta horretarako irizpide zuzena ematea bezalakorik ez dago, eta hori egin zuen Euskaltzaindiak Agiri horrekin.

Hemen gaineratu beharra dago gaur egun beharbada urek beste muturrera jo dutela; eta Euskaltzaindiak gogoeta batzuk egin zituen 1986. urtean Nafarroako Lekunberrin. Han salatu zen gaurko idazle askorengan nabari den *zabarkeria*: hau uste dut dela han erabili zen hitza: askok, alegia, maizegi eta, itxuraz, beharrik gabe jotzen dutela erdal hitzetara eta beti artez eta zuzenean erdara jakin batera, hots, gaztelaniara, eta hori, noski, Euskaltzaindiak ez du ontzat ematen. Edozein hizkuntzak —eta are gehiago mehatxupean diren hizkuntza tipiek— behar du bere nortasuna zaindu. Ikus **Euskera** (1987), 213.

Beste aldetik, lexiko-berrikuntzaren premia gorrian da euskara. Hori ere inork uka ezin dezakeen gauza da. Hizkuntza honi ofizialtasuna aitortu zaion puntutik, eskoletan eta administrazioan sarrera duen puntutik, gauza asko nola esan eta idatzi behar diren erabaki beharra dago. Euskaltzaindiak ezin dezake berak bakarrik itsaso zabal hau neur edo ingura; baina honetan ere arau gidari batzuk ematea berari dagokio eta horretan dihardu.

Kultur esparruko hitzen behar gorri hori erremediatzeko, euskarak baditu hiru ate edo bide, eta Euskaltzaindiak uste du euskarari ez zaiola bide horretatik batño ere galerazi behar. Hauek dira bideok: 1) Mailegu berriak, 2) Hitz-elkarketa edo konposizio bidez hitz berriak sortzea, 3) Deribazioa edo atzizki eta aurrizki bidez hitzok sortzea. Orain bada, 1986. urtean atera zituen jadanik Euskaltzaindiak Maileguzko hitz berriei buruz erabakiak dakartzan liburuska. Gero hainbat jardunaldi egin ditu, eta egun hauetan hemen Gernikan ere egitekoak ditu, konposizio edo hitz-elkarketa ikertuz; eta ikerketa hauek bukatzen direnean izango da ordua horretaz ere beharbada erabaki batzuk hartzeko. Gero ekingo dio deribazioa deritzon bideari, etab.

Ikusten duzueenez, Euskaltzaindia ez dago lo, eta nahi du bere eginbidea egin, hots, arau gidariak eman hizkuntza normalizatu eta gaurkotu bat izan dezagun. Baina, jakina, arauok bete egin behar dira, eta geu-gerok, euskaltzainok, alegia, gara horretan esenplu eman behar dugun lehenengoak. Mingarri zait esatea, baina Euskaltzaindiko Zuzendaritzak eskatu dit honako hau salatzeke, hots, Jardunaldi hauen programa, idatzirik dagoen eran, ez datorrela bat Euskaltzaindiak agertutako arauekin.

Esan dezadan hizño bat euskalkiei buruz ere. Euskaltzaindiak gogoz bultzatzen du euskara batu baten moldagintza, tresna hori edukitzea euskararentzat hil edo biziko gauza dela uste duelako; baina horrek ez du esan nahi euskalki en aurka dagoenik; ezin egon daiteke, gainera, euskararen altxorreko ondasuna dira eta; eta nahi du azter eta lant daitezen. Baina beti ere baldintza batekin, hots, hizkuntzaren ortografia eta azpiegitura zaintzekotan. Batak ez du, bada, bestea kentzen. **Ikus Euskera** (1979), 103, 697.

* * *

Orain dela ehun urte Gernikan egindako euskal jaien oroitzapen hauetarako Euskaltzaindiak zerbait berri eta ohi ez bezalakorik prestatu du. Hemen eta egun hauetan egingo baitira aurrenengo aldiz Jardunaldi batzuk Estilistikari buruz. Gaurko egun osoa eta biharko goiza erabat eskainiak izango dira estilistikazko ikergai hauek azaltzeko. Hamar txostengilek egingo dizkigute beren azalpenak; horien artean badira kanpotik etorritako bi, gainera. Txostengile guztioi eskerrak bihotz-bihotzez neure izenean eta Euskaltzaindiaren izenean.

Euskaltzaindi barruan bada batzorde bat, Literatura-batzordea deritzona. Beronen Zuzendari Federico Krutwig Sagredo jauna dugu. Orain bada, jaun honen amets eta kezken fruitu dira Jardunaldiok. Aparteko modu batean eskerrak ematen dizkiot berari. Euskaltzaindiak asko zor dio Krutwig jaunari, eta bidezko ezezik, hori aitortzea justiziazkoa ere badela deritzot. Izan ere, Euskaltzaindia erdi hilik zegoenean, Azkue zenaren azken urteetan, eta beronen baimenaz, bera hasi zen Akademia gerra-ondoko jausialditik altxatzen eta berpizten.

Orduan izan nuen nik Krutwig jauna ezagutzeko zoria. Eta egia esango badut, zerbait berri, euskaltzaleen artean ikusten ez nuen zerbait, somatu nuen berarengan: kanpo-alderako leihoak idekirik edukitzeko grina, batez ere Grezia eta Erromatik heldu zaigun eta Etzinalde osoan zabaldurik den kulturari. Uste dut hau ez dagoela lehen esan dudanaren kontra, hots, gure nortasuna zaintzearen kontra. Geure etxea aberasteko menduak kanpotik ekarri beharra dago. Ikusalde hau ez da gaitzestekoa, noiz eta txertaketa zentzuz eta behar bezala egiten den.

Hori eginez, gainera, geure idazle zaharren errege-bidera itzultzen gara. Axular bezalako idazle bat idekia zegoen Grezia eta Erromako

kulturara, bai horixe, baina era berean sendo eta gogotik erroztatua euskarari eta euskal munduari, eta hala sintesi zoriontsua egiten asmatu zuen. Behin baino gehiagotan esan dut prosa egiteko moldea oraindik normaldu gabe eta helgabe, adin betera heldu gabe dugula, alegia, eta ez idazle zahar batzuegan aski zoritua ageri ez delako —zoritua, idazle haiek Etzinalde osoan onartzen zen perpausak muntatzeko moldea, ego-kitzapen batzuekin, onartu ez zutelako—. Baina, gure artean maiz gertatu diren iraultzekin, erregebide horretatik saihestu egin ginen gero.

Juan Mari Lekuona euskaltzain berri jauna, bere sarrera-hitzaldian, erdi ahozkotasunaren estiloaz mintzatu zitzaigun. Horrek esan nahi du euskal literaturan badagoela, alde batetik, estilo bat zeharo ahozko hizkuntzarena dena; bestetik, hizkuntza idatziarena; eta beste bat, nolabait esan, bien bitartekoa, tartekoa, alegia. Hizkuntza idatziarena, oraintsu esan dugun bezala, ez da bere adin betera heldu oraindik, besteak beste, gure idazle zaharren tradizioa, gehiegizko purismo baten ondorioz, eten egin zelako.

Beste hizkuntza eta literaturetan ere egon dira, noski, estilo-mota desberdinok. Adibidez, Ebanjelio sinoptikoetan ageri diren Jesusen hitzaldiek ahozko estilo jakin baten artea isladatzen dute eta entzuleek buruz ikas eta atxiki ditzakeen eran konponduak eta adieraziak dirudite. Horrela, hizkuntzetan mintzamolde bereziak sortu izan dira, inguruko aitzingibehek eskatzen dutenari erantzuteko asmatuak, eta tradizioz segida bat izan dute mendeetan barna.

Murde Jesus Iribarrenak *Surge* apaiz-errebistaren azken ekaineko zenbakian (1988, 278) artikulua idatzi du aipatzea merezi duena, hots, “Las raíces rurales del lenguaje culto”. Bertan dio hizkuntza landuetan guretzat gaur hizkera goratu baten itxura duten hitzak, goi-mailako errealitate edo izakiak adierazteko erabiltzen direnak, maiz gauza arruntak adierazteko erabiltzen ziren hitzetatik hartuak direla; baina, metafora dela medio, beste maila horretara aldatu zirela. Euskaraz, hizkuntza honen historia izan den bezalakoa izan delako, hots, euskarak bizitze eta garapen normala izan ez duelako, beharbada horrelako guti izan da, eta gertatu dena ere ez dugu ongi ezagutzen. Iribarren jaunak, bada, eske bat egiten du: euskararen semantikaz ikerlariak sortzea. Agerbide bat ere aipatzen digu: *kaiku* hitza latinezko “caecus” (itsu) hitzetik letorke, Inperio-garaiko ahozkatzea gorderik (caicus). Hemen ere, antza denez, metaforak bere mirariak egingo zituen...

Baina ez dut nik osin hondogabeko honetan sartzeko asmorik. Badakit auzia neurgea dela eta ikusalde askoduna. Txostengileen esku uzten dut, bada, gaiaren ikerketa eta azalpena egitea. Segur aski, Jardunaldiok ez dute gaia agortuko, baina hasiera bat izango dira, bederen. Eskerrak, berriz ere denei: antolatzaile, hizlari eta entzuleei. Eta beste gabe, hitza pasatzen diot Krutwig jaunari.

GREZIA-ERROMAKO

(idazle klasikoen lanak latin edo greko-euskaraz argitaratzearen garrantziaz)

Gure agintari akademikoek eta politikoek lagundurik, lan hau aurrera eramateko sujerentzi batzu, handi-handika.

GERNIKAKO EUSKAL JAIEN MENDEURRENEAN EUSKAL ESTILISTIKAZKO IHARDUNALDIETAN

Jon Gotzon Etxebarria Martin

Ongi etorriak zaitezela, euskaltzale lagunok:

Beharbada, berbaldi honen titulua irakurri edo entzun ondoren, batek baino gehiagok esango du berekiko: 21. gizaldiko ateetan, teknikan, teknologian eta abarretan hain aurreraturik gauden garai hontan, atzera egin behar al dugu antxinako gizaldietara laguntza eske? Gure hizkuntza aurrera ateratzeko ez al dago bide hobeagorik eta probetxuzkoagorik, gure egunetako preminei begira gure gazteei tresna egokia eskaintzeko? Ez ote euskararen kaltetan indarrak horrela banatzea?

Aurrera baino lehen, esan dezagun modernitate eta modernizazioaren guztiz alde gaudela; ez ditugula ukatzen gure hizkuntzak behar dituen guztitariko osabideak, ez horixe! Baina, horrexegatik, guztitariko laguntzak behar dituelako, hauxe ere bai eman nahi diogu: Grezia-Erromako kultura klasikoak ekar diezaiokeen aberastasuna, edertasuna eta indarra.

Beraz, hau hori eta bestea...

Behin tresna modernoak eskuratzeko dugun premina aitortuz gero, zer probetxu edo mesede ekarriko digun antzinako klasikoa, grekoz eta latinez idatzitakoak, euskarara itzultzeak erakutsi beharrean gaude.

Guk ikusten ditugun alderdi onak azaltzen hasi baino lehenago, urratzen dugun bideak helburu ziurrera eramango gaituela antz emateko, bota dezagun begirada zabal bat inguruko herririk aurreratuenetara, eta teknikarekin eta teknologiarekin batera klasikoak ez dituztela bazterturik ohartuko gara. Zerbaitegatik izango da: Frantzia, Ingalaterra, Alemanian eta Italian, hurbilenak soilik aipatzeko, tresneria modernoarekin batera klasikoen argitalpen ugariak ikus ditzakegu. Edizio kritikoak, espezialistek eginak, egonarriz eta zehaztasuna osotuak: itzulpen bikainak, sarrera aberatsak eta oharkizun jakingarriak. Liburu mardul eta txukunak, bilduma atsegingarriak eta kilikagarriak. Eta kasu batzutan, dirulaguntza bereziei esker, edonork erraz esokuratzeko modukoak, prezio onean erosleei eskainiak. Pasaportea kadukata baduzue, ez estutu: katalanek ere lan ederra erakutsiko digute arlo horretan; oso gertuan dugu eredia nahi izanez gero.

Zerbaitegatik izango da. Eta gure Europa zaharreko herri-agintariak ere, teknologiao alorreran indartsuen kompetentziari aurre egiteko orduan elkartu eta ikertu beharra somatu dutenean, nora eta Greziara joan zaizkigu argi bila, ahaleginak bateratzeko eta bideratzeko; eta horra non mamitu duten denen artean, gerorako proiektu handi-sakona: *Eureka*.

Badirudi ez gabiltzala bidean galdurik; hori erakusten saiatuko gara hurrengo lerroen bidez. Eta gure hizkuntzaren bizitzarako, une bateko *eureka* bihotz pozgarriari jarrai dakiola betiereko *nenikamen* gogo-betegarria.

Egunero, gure azaletarako bizitzan ahanzten badugu ere, Grezia eta Erromako semeak gara kulturaren europarrak, eta euskaldunok, ere europartzat aitortu behar gure buruak.

Edozein jakintza arlotan: filosofian, teologian, literaturan, teknikan eta pentsamenduan greziakumeak gara lau aldeetatik. Gure egunetako aurrerapenadarrak eta hostoak alde batera zein bestera hedatu, ezin dugu zirkinik ere egin sendoro lotzen gaituzten sustraietatik: Grezian eta Erroman diugu sustrai-hariak, aldaezinak.

Antzinate zaharrean ez ezik, hurbilago ditugun aroetan ere bai ikusiko dugu sortzen direla ugari haiengandiko fruituak; pentsamenaduz eta hizkuntzaz; gogoratu zenbat idatzi den oraintsu arte European latinez: geografian, zuzenbidean, historian, teologian eta abarretan; eta hain berandu arte grekoz idatzi ez bada ere, grekoen pentsamoldeak eta adimenak eratu du gure filosofi eta jakintza-bidea.

Gure herrien historia ulertzeko Erromara jo beharko dugu askotan argitasun eske; eta gure pentsamoldearen mundua ulertzeko gai izango bagara, Greziaraino hurbildu beharko gara, gure iturriak eta bazkalekua aurkitu arte. Gure nortasuna argitzekotan, Grezian eta Erroman buru-belarri sakondu beharrean aurkitzen gara, ezinbestean.

Eta mundu guzti hori ongi ulertzeko eta ikusteko zenbat eta iturrietara gehiago hurabildu, hobekiago eta zehatzago ikasiko dugu gure barne eta inguru giroaren berri.

Antzinako klasikoek zuzenki edo zeharka izan duten eragina mila lekutan eta gauzatan somatuko dugu bizi-bizirik.

Baina gure buruak ulertzeko bakarrik ez; guretzako eredugarri izan ditezkeen autoreak ere aurkituko ditugu, literaturan, filosofian eta jakintza arloan. Gaurko joera askotarikoak alde batera utzi gabe, estilo bat bilatu orduan grekoz eta latinez idatzi zuten autorak ezin baztertuzkoak zaizkigu. Adimen eta gogo-gauzetan sakontzeko ere berebizikoak gertatzen zaizkigu gure arbaso klasikoak: giza gogoia sakonki eta giza adimena argi ezagutzeko ezinbestezko laguntza ditukegu klasikoak.

Are gehiago: dakiguna, handik edo hemendik aterea bada ere, disziplina baten antzez eta onuraz argitara emateko ere klasikoek eredu eta jakingarri bikaina eskainiko digute. Esana du filosofo espainol batek, saiolari frantsesek hobeki dakitela espainolek baino, bere ikusmoldeak azaltzen. Zergatik? Eta klasikoen ezagutza hobea da dutelako.

Gure artean klasikoenganako joera eta zaletasuna ez da gaurkoa; guztiz antxinakoa baizik.

Aita Bidegaray lehenengo eta Sara-ko Etxeberri ondoren, euskal gazteriarri latina irakasteko bideetan eta nekeetan abiatu ziren, gure gazteek Euskal Herriatik ilki gabe latin ikas zezaten. Mogeldarren artean bazen zaletasuna Esopo eta Phedro euskaraz jazten. Eta gure egunetan Zaitegi bikainki aritu izan da Platon eta abar grekotik euskarara zuzen itzultzen.

Itxura batean, alferreko ahaleginak denak. Bidegaray eta Sarakoak ez zuten lortu diru-laguntzarik. Eta Zaitegi-ren lana, esker, esker gabe geratu da, abertzale amorratuen herri kontan. Batean euskaraztu digu jakitun batek Platon irakaslea eta ez da egon dirurik edizioa grekoz eta euskaraz egiteko. Lotsaz ibiltzen naiz ni hortaz galdetzen didatenean. Aberriaren alde odola emateko prest dagoen herrian eta diru apur bat gastatzeko akiakulutan dabilen herri konetan, egia esan, ez dakit nola jokatu; azkenean gure herrian harro ez, arrotz sentitzen naiz, benetan.

Hainbeste sukalki eta gastronomia, bazterretan... azkenean, gitxienez, xefalopodoak bilakatuko bagina; baina beldur naiz gasteropodo hutsak izango ote garen.

Prest gaude, hala ere, batzu berriro aheleginetan hasteko. Baina gaurko gizartean, eta honelako lan sakon batean areago, gizabanakoan indarra ez da nahikoa; Erakunde politikoen eta kulturalen laguntza eta arnasa ere preminazkoak dira lan guzti hau aurrera eramateko.

Badakigu ezin dela egin dena batera eta goizetik gauera. Horregatik, goazen gure planak eta asmoak apurka apurka azaltzera. Guk ez dugu ihardungo gure gazteak Euskal Herritik irten gabe klasikoen kulturaz jabetu daitezen; Europara eta mundura klasikoen aberastasunak eskuratu gabe joan ez daitezen egingo dugu ahalegina.

Zer esanik ez, gure proiektuak lan handia eta lan asko eskatzen du. Eta ezin da epe laburrean burutu. Apurka-apurka egin beharrekotzat jotzen dugu. Helburu nagusira heltzeko atal bi edo aldi bi berezi beharko dira: lehenengo, epe laburrean, eta bigarren, epe luzean aurrera eramane beharreko eginkizunak. Azken helburu nagusia hauxe litzateke: grekoz eta latinez idatzitako klasikoen lanak argitaratu, argitalpen elebidunetan, noski; hau da, latin-euskaraz eta greko-euskaraz. Baina hor ez da amaitzen lana: itzulpenok jakingarri eta ohargarri horniduak behar dira, irakurlea edukinaz ongi jabetzeko, edukin horrek duen testu-inguru historiko eta kulturalaz jabetu dadin era berean. Guzti honek gertakuntza luzea eta sakona eskatzen du: euskal hizkuntzaz ongi ikastitako langileak eta baita hizkuntza eta kultura klasikoetan egokiro prestatutako jakituntaldea ere. Gainera erakunde kulturelek horretarako egin behar duten ahalegin eta antolamenduaz gain, erakunde politiko eta publikoek ere beren laguntza, diruz eta bestelako medioz eman beharko dute, argitalpenok diru aldetik eskuragaitzak izan ez daitezen. Danok bait dakigu klasikoen argitalpen hauek, batetik, ez direla lar hedatuak izango, minoria batentzakoak baizik ez direla kaleratuko; eta bestetik, hizkuntza klasikoen, gure kasuan grekoaren, edizioak teknikaz garestiago izaten direla besteak baino. Honen ardura berezia daroan sail bat beharko da jarri Erakundeen aldetik. Horretan aldaketa handia egin beharko da gure zuzendarien buru-gogoetan. Esaterako, oraintsu hartutako erantzun baten arauera, oso urrun gaude egoera egoki hortatik. Gasteizen euskal kulturekin lotuta dagoen pertsonaia batek, nire euskal lanetan ni adoretu guraz, esan zidan: bia, ekin lanean, laguntza izango duzu gure aldetik, zure lanak euskaraz badira, behintzat. Eta nik kezkatutik: baina nire lan asko ez doaz euskara hutsean, elebidunak izaten dira askotan, latin-greko edo eta gaztelania eta euskaraz. Ez, elebidunak ba dira zure lanok ez dukezu esandako laguntzarik.

Nik ez diot euskara hutsean eginiko lan ederrik ez dagoenik, ezta urrik eman ere; ezta euskara hutsean egindako lan batzu, nahiz eta punturengoak ez izan argitaratzea komeni ez denik; batez ere gure hizkuntzak bizi duen kinka larrian. Baina horrek ez luke baztertu behar elebidun lanik, kategoria handikorik ez, behintzat. Eman dezagun irakurgai arin-entretengarriak edo gurutzegramaliburuxka bat euskara hutsean aurkezten ditudala. Ni neu konbentziduta nago beharrezkoak direla horrelako lanak gaurko irakurle goa euskararen alde jartzeko. Neronek ere asmatuak ditut guretzegramal pilo handiak asmo horrekin.

Baina Greziako filosofo edo Erromako literato bat euskaraz eta jatorrizko hizkuntzaz ematen badut argitara, honek mesede txikiagoa egingo al dio gure hizkuntzari, batez ere unibertsitatean eta goiko mailetan sartu nahi dugun egun hauetan? Eta espainolez edo ingelesez idatzitako poema eder batzu euskal itzulpenaz batera atera nahi izanez gero, baztergarriak al dira, elebidunak direlako? Jakina, itzulpenaren kualitatea begiratzen duen epaimahai bat egon dadila; baina liburu horri laguntza ukatu bazaio, izan bedi egindako itzulpenak edo hartutako originalak nahikoa kategoriarik ez duelako, eta ez elebiduna delako soilik.

Azal dezagun, beraz, epe luzean zein litzatekeen gure ametsa: gure politika eta irakaskuntza-nagusiak bide kontara etorriko direla onartzuz gero, langileen aldetik hauxe izango litzateke betebeharra: talde egokiak egin, elkarren artean itzulgaiak banatzeko, itzulpen egokiak burutu eta elkarren laguntzaz orraztuak eta jakingarriz eta argigarriz honidunak. Editorial nazional antzeko bat beharko litzateke, batez ere grekozko tipografiaz egin behar diren argitalpenak txukun egiteko eta euskal herrietan eta ikastetxeetan zabaltzeko. Eta zer esanik ez, erosle arruntak eskuratu gura balu holako lanen bat, garestiegi gerta ez dakion. Gobernuko Hezkuntza Sailak diru-laguntza bereziak eman beharko lituzke horretarako. Gure hegoaldeko auzoek badute Consejo Superior de Investigaciones Cientificas delakoa horretaz arduratzen dena. Ez dakit behar bestean edo behar den eran. Baina hori erraza da zuzentzen.

Guzti honek hauxe esan nahi du: gure bibliotekak arlo hauetan ongi bai ongi hornidunak eta benetan aberatsak beharko direla, lana egiteko orduan urrutiegi joan gabe materialea aurkitzeko.

Gainera guzti honek beste hauxe ere eskatzen du: erakunde politikoek entzungor ezin badute egin, gure erakunde unibersitarioek ahalegin handiagoak egin beharko lituzketela, jendea prestatzeko eta lanak behar den moduan bideratzeko.

Badakit gure egunak ez direla aproposenak asmo hauek haizeratzeko: gure gizartea aurrerakuntzaren preminak bultzata, bestelako teknika-alderdietan murgildurik dagoela dirudi; baina latinezko esanaren aurauerara, oportet hoc facere et illud non omitttere. Esan nahi da: hau eta hau egin beharrean aurkitzen gara, bai, baina osterantzeko lanei bizkarra eman gabe.

Eta zer itzuli beharko genuke, orduan? Den dena, edizio kritiko eta dotoreetan. Idazle eta pentsalaririk handienetatik hasita, jakina. Eta gorenko egileok gure arteratu ondoren, beste ainitz, nahiz eta bigarren mailakoak irudi, literatura eta philosophia arloetan. Guzti honek bidea prestatuko luke, bidenabar, latin eta grekoaren hiztegi zabal eta sakonak gure hizkuntzaz egin ahal izateko, gerokeen mesedegarri.

Esan beharrik ere ez dago: behin itzulpen eta argitalpen elebidunak kaleratuz gero, argitaldarien aukera ederra izango lukete publiko handiarentzat euskara hutsezko argitalpenak egiteko. Edo, esaterako, adibiderik nabarmenena ipintzearen, antzerki lan modernoetarako laburpen edo moldatze-lan egokiak egiteko.

Eta aurrera joan baino lehen, epe hurbileko gauzetara jo baino arinago, bide batezko ohar bat.

Liburu guzti horietan, grekozkoetan batikbat, izen asko eta asko, leku eta pertsona-izenak aurkituko ditugu, gure belarrietarako arrotz egiten direnak. Gehienak eguneroko bizitzan inoiz aipatzen ez direnak. Liburuetako tradizioaren bidez soilik gureganatzen direnak. Eta gu orain aurkitzen gara lehenengo Aldiz haien aurrean, euskaraztu beharrean. Gainera gizartera erraz zabaltzen ez diren horietakoak izaki, bakoitzak berez bereziki jakin beharrekoak. Nola euskaraztuko ditugu? Hamalau irakurlek, liburuak eskuetan erabili-ahala, hamalau eratarata? Historia eta geografia bera ere azpikoz gora ipiniko genituzke elkar ulertu ez egiteko moduan. Grezia izen ezagunetik, greziar, grezitar, gerkar, grekar eta greko atera baditugu, zer egingo ote dugu izen bihurriagoak eta ebakitzeko zailagoak datozenean?

Hemen itzultzaile eta humanistek ez ezik, linguistek ere lan berezi dute, atzerriko izenok euskal erara jazteko, behin eta betiko.

Euskaltzaindiari dei bat: giza eta udal izendegiak antolatu dituen moduan, ezin ote du antxinate klasikoaren izenak, leku-pertsonenak, euskal erara atondu? Batzu erraz izango dira: orain gogoratzen zait nik Martial idazlearen epigramak argitaratu nituenean, Martial (sic) idatzi nuen eta *Zeruko Argia*-ko kritikaririk nire ahalegintxoaren ondoren zera gaineratu zuen: Martzial behar lukeela. Eta egia da. Baina hori oso arrunta da gure artean. Zer egingo beste askoren aurrean, batez ere bakan eta guretzako arrotz agertzen direnekin? Pentsa Horatius handiaren izena, izen klasikoak, bost eratarata agertzen dela euskal itzulpenetan:

Horatius Horatio Oratio Horati Orati.

Eta Ha baino hizki gehiagoren auzia dadinean?

Berdin Mitologiako izenekin.

Marte gudua jainkoa Marte esan izan dugu beti orain arte. Baina bizkaierazko martitzena Martis-en egunetik datorrela ikasi dutenez gero askok Marti idazten dute planeta aipatzeko. Asteko egunarena argi dago, genitibo dela, hau da, noren eguna den, Martis-ena, alegia. Baina planeta bera izendatzeko, ez ote arrazoizkoagoa beste kasu guztietan bezalaxe akusativotik ateratzea? Errege(m), lege(m), bike(m)... eta Marte(m)...

Bizkaiko baserritarrek aspaldi igarri zioten Martiko eguraldiari, hau da, martxo hilekoari, gaurko tramankulu eta tresneria ezagutu gabe, espaziuntzietan oinik ipini gabe. Eta nik ere bai, Martiko kuku askoetan entzuna dut, aldizka martitzenekoa, baina Martekorik ez, inoiz ez. Ala euskaraz, egoera bat deitoratzeko “beste kuku batek joko liguke” esaten denean, Martiko kukuagatik ez eta Martikoagatik esaten ote da?

Esanak esan, goazen, azkenik, epe hurbileko eginkizunetara.

Ia ezerezetik hasi beharrean aurkitzen gara: daukagun apurra argitaratu eta eguneratu, hori bai, besteek egindako lanik gal ez dadin. Eta bigarren, geu lanean hasi: egoera honetan nondik, baina? Ene ustez, autorerik jakingarrienak, gaur egunean ere unibertsitatean eta institutuetan probetxurik gehien aterako geniekeen idazleak aukeratu behar. Lan bat edo beste aukeratu eta autore horrena ikasleei eskaini. Idazle ugaria balitz, esaterako Platon bat, edo San Agustin bat, bere idazkirik garrantzitsuena hartu eta enparau lanetatik antologia eder bat egin liteke, osoa euskaraztuko den eguna iritsi arte oharrez eta ondo hornidu, ikasleak inguru historiko-kulturalaz jabetu daitezten. Egindako itzulpenaz eta preminazko oharrez gain, sarrera orokor bat, behar den sakontasunez eta jakintzaz egiteko gai ez bada itzultzailea, eskatu beste bati (eta erdalduna bada berau, gero euskaraztuko dugu), edo eginda dauden atzeritarren ikerketa sakonetatik moldatu taiuzko hitzaurre edo sarrera bat, gure jakitunak euskaldundu edo gure euskaltzaleak jakitun egin arte.

Bigarren mailako idazleekin edo eskoletarako hain beharrezko ez diren idazle garrantzitsuekin antologia batzu egin litezke, gai eta gauza jakingarriak gure irakurle jakin-minei eskainiz.

Eta goratxoago San Agustin aipatu dudanez gero non ote daude gure elizgizonak? Eliz gurasoek eta idazleek ere gauza jakinbeharrekoak idatzi dituzte erlijio kontuan, eta baita arlo profanoei dagozkien arazoei buruz ere. Frantzian adibidez, Paris-ko “Les Belles Lettres”-ek eskaintzen dizkigun paganoen edizioak ikusgarriak badira, ez dira atzean gelditzen Eliz Guraso eta Idazleen edizioak eta ikerketa lanak, esaterako, “Sources Chretiennes”-ek eskaintzen dizkigunak. Kilometro askotara gaudе; baina ibiltzen hasten ez bagara, azkenean kilometro askotara barik, beste mundu batean, isolaturik, aurkituko ditugu geure buruak.

Itzulpen lan hauek gure jakingura ase eta beteaz gainera, gure hizkuntza trebatu eta dotoretu egingo dute: gauzak sakonki eta zehatz-mehatz esatera behartuko gaituzte askotan, eta azalpenak egiteko orduan egokitasun eta dotorezia bat esijituko digute, bestela egingo ez genukeena. Geure hizkuntza landu eta geure adimenak ere zorroztu eta findu egingo genituzke.

Baina, zergatik hizkuntza originala alboan dutela argitara behar ote diren lanok? Argitaratzeko orduan, beharbada, idazle guztiekin ez da irizpide hau erabili beharko. Idazle bat, atseginetako zerbait idatzi badu, edo datu historiko jakingarriak dakartzalako aukeratu badugu, baliteke irakurleentzat euskal itzulpena aski izatea. Eta originala, latin edo grekoa, itzultzailearentzako bakarrik beharrezkoa izatea, itzulpena garantiaz eskaini ahal izateko.

Baina, badaude beste idazle batzu, batez ere autoritate gisa aipatze-koak, bai filosofian, bai teologian eta pentsamendu munduan, alboan hizkuntza originala ezinbestezkoa dutenak. Zergatik? Eskolan edo idatzizko artikulu eta lanetan eztabaidarik sortuko balitz, originala begien aurrean behar da, itzulpenaz itsu-itsuan fidatzeko edo originala bera ardatz legez aipatzeko; pentsa askotan klasikoek filosofian edo teologian ekarritako berbak, inguruko erromantzeetan eta gure belarrietan, moteldu edo pizkat aldatu direla kasu askeotan. Horrelakoetan ezin gara abiatu eztabaidan eta ondorioak ateratzeko orduan originala bistatik galitzen badugu, originalak bakarrik duen ñabardura ahaztuz gero, alferrekoa litzatekeelako ondorengo dena.

Baina filosofiaren eta teologiaren ur handitan sartu gabe ere, badugu askotan hizkuntza originalen premina. Aipatzen den inguru kultural bat behar den bezala adieraziko badugu. Orintsuko adibide bat ipiniko dut amaitu baino lehen:

Anakreonte-ren ondak, eta Anakreonte-ren izenean egindakoak, euskaraztu nituen orain gitxi dela. Grekoz eta euskaraz argitaratu ere bai. Eta ustegabea, horra non aurkitzen duan beste argitalpen dotoreago bat Anakreoni eskainitakoa. Hasi nintzen liburua aztertzen eta lehenengo zabaladu nuen orrialdean irakurtzen:

(Anakreonte-ren ustez)... hau esta beste, eta agurea jolas eta atseginetan ibili behar dela, zenbat eta zaharrago gehiago. Horixe zen handi-handika grekozko originalak zekarrena. Eta euskal itzulpen horrek honetara:

“Herioen alboak areagotzean”.

Kaleko irakurlea edo gelako ikaslea hasiko da behingoan gogoetan: baina zer nolako mentalitatea zuten, bada, greko haiek!

“Herioen”? Zenbat herio zeuden, ba, hainetzat?

“Alboak”? Baina zer zioten gizon haiek? Herioak alborik ba du? Hemendiko alboak, hil aurrekoa eta bestea, handikoa, hil ondorengoa ote?

“Areagotzean”? Zer? Alboak areagotu egiten zaizkio heriotzeari? Triangelu batetik laukia egiten da azkenean, ala zer?

Hizkuntzaren aldetik, ederki esanda badago ere, edukinaren aldetik benetan, ulergaitza egiten zaigula esaldi hori:

Jo dezagun grekozko originalera eta arazoa argi eta garbi ikusiko dugu: (hitzez hitz itzultzen dut): “hauxe dakit: agureari jolas atseginak are gehiago dagozkie, Moira hurreratu ahala”.

Herito bat baizik ez; eta gainera heriotzea pertsonifikazio baten bidez nola aurkezten zuten antzinakoek ikasiko dugu: hau da, Latinoek Parken bidez adierazi nahi zutena grekoek Moira-ren bidez, pertsonaia horren bidez aditzera eman gura zuten. Orain edukina ulertu eta gainera antzinakoen sineskeren munduan sarturik kaletarra zerbait ikasia utziko dugu eta eskolan bada, pasarte hau aprobetxatuz, ikasleei antzinakoen mundu kultural horren berri emateko aukera ezin hobea izango dugu. Gainera gure testuek horixe eskatzen dute hizkuntza klasikoak ikasterakoan: hizkuntzak ikasi eta hizkuntza horiek bizi zuten giroa, politika, kultura eta pentsakeraren aldetik azaldu, gure ikasleen hezkuntza gano-razkoa izan dadin.

Hauxe izan da handi-handika aurkeztu nahi izan dudana asmoa edo ametsa. Ikusten duzuen bezala, 1545tik hona ez dugu bide handirik egin; oraindik ere lan honetan ari garenok, euskal alorrera goragoko ametsak ekarri zituenak bezalaxe, egoki da esan dezagun, apal eta itxaropentsu: *Debile principium melior sequatur fortuna.*

Nola?

Oraingoan, gure agintarien ta nagusien aldetik, “gomendiozko karta” honen erantzuna “emendiozko artha” izango al da! Hala biz.

Sugerentziak, ideiak eta lankidetzak onartzen da, denon artean lan hau hobeto eta arinago betetzeko.

Eskerrik asko.

AXULARREN ESTILOTIK

Estilistikaz lehen jardunaldiak.
Euskaltzaindiaren literatura batzordea.
Gernikako jaiak.

1988-IX-29

Juan Luis Goikoetxea Arrieta

Jaun-andreok:

LEHENBIZIKO PARTEA

1. Axular euskal estilistikan

Lan honetan, Axularren estilotik abiatuz, euskarak estilistikarako eskaintzen dizkigun aberastasun estalietarik apurren bat ekarri gura nuke argitasunera. Ch. Bally-ren hitzetan (1) linguistikako adar den estilistika, hizkuntzaren posibilitate estilistikoen inventariuma baldin bada, eta ez autore jakin batek posibilitate horiek borondatez eta konturaturik erabiltzea, nik hemen Axularrek jakinaren gainean taiutzen duen estiloa abiapuntutzat hartuta, euskarak estilorako eskaintzen dituen baliakizun ugarietarik, determinatzaileena jorratuko dut.

R. Jakobson-i beharko natzaio jarraitu dioskunean ezen “Funtzio poetikora-ko gor den linguista nahiz linguistikaren metodo eta arazoetan ezjakin den literaturako jakintsua anakronismo” direla (2). Dagokidan neurrian, derrigorrezko gramatika eskuartean dudalarik, estilistikari zuzenduko dizkiot aipamenak. Ahan-tzi gabe, beti ere, estilistikarekin estetikan dihardugula, eta Kant-ek dioenez, estetikari buruzko eritziak subjektiboak direla.

Bestela esanda, estilistikari buruz ari garenean “Duda egin daiteke zein den (narratzaileko) biderik zuzenena, biziena, egokiena edo nahi duzuenena; ez, ordea, zein den gramatikari lotuena eta atxekiena” (3) estilistika ez doa Chomsky bezalako gramatikariaren objektibotasunaren bila, estilistikan objektibotasuna gehien dakitenek, genioek, idazle haundiek seinalatzen digutena da. Ez genuke onartuko, beraz, Aingeru Irigaray jaunak, beste askotxoren eritzia bildurik, erraiten diosku-

na: "Algunas frases de zeren, —ezen (de Axular, alegia) tan criticadas ciertamente admiten corrección..." (4) guretzat ereduia Axular bera delako.

Kontatzen da nola behin Oscar Wilde-ri bere editoreak eskatu zion idatzitako obretarik batetan zenbait pasarte alda zitzala. Hori entzutean, biziki haserratu-ta, ezetz biribila eman zion idazleak, zirautsola, "Bada, nor naiz ni klasiko bati zuzenketak egiteko?" (5).

Axularren "zeiñismo" eta "zeren"ak irakurtzerakoan ezin dezakegu sekula ere ahantz "...Euskal Herrian osatu den hizkera literario hori ez dela oso desberdina, esaterako, Ingalaterran osatu denarekin. Mendebaldean hizkuntza guztiek sortu ditek hizkera literario antzekoa. Mendebaldeko hizkera literarioa" (6) Bernardo Atxagaren hitzetan.

Gure klasikoei so egiten diegunean ez dugu, agian, behar hainbateko zorroztasunez bereizten hizkuntza mintzatu ahozkotik. Federiko Krutwig jaunak esan digu goizean: "Rhetorikea ondo mintzatzeko tekhnea dela eta "stylistikea iratz-hizkuntzaz ari dela" (7). Ni hemen estilistikaren ildotik nabilkizuenez, Buffonen berbei natxake: "c'est par cette raison que ceux qui écrivent comme ils parlent, quoiqu'ils parlent tres bien, écrivent mal" (8). Hitz dagiten moldera idazten dutenek, oso ongi mintzatu arren, oso gaizki idazten dutela, alegia.

Eta zenbateraino da gramatika, noraino da idazlea jarraitu behar dugunerako eredu? "Gramatika eta beste ikasbideak hizkuntza baten estruktura ematen digute gehienetan. Baina horrekin ez dago guztia eginik. Hori hezurra besterik ez da, gainaldea, azala. Eta hezur horren barneko muin edo gunaren beharrean gaude oraindik" Aita Villasanteren hitzekin nabilkizue "Izan ere, hizkuntza baten arima, jeinua, non da? Nik esango nuke kanpoaldeko estruktura horretan baino areago dela arima hori, itzuliketetan, idiotismoetan, esaldiak antolatzeo tankera jator berezian eta abar. Eta hori denori non ikas? Hiztun onen ahotik ere bai (Ikus ezazue horretarako Gotzon Garateren "Erdarakadak" liburuan datorren aberastason aberatsa), segurki, baina idazteko premietaz ari garelarik, idazle jator handien obretarik" (9).

Idazle jator handietarik, berriz, zer bereganatu beharko du estilo bila dabilenak? "Un modelo no es algo que haya que copiar o calcar. Es algo que está ahí al lado de otros, como aguijón y acicate para que cada uno llegue a expresar lo que tiene que expresar de una manera personal y digna. Axular, escritor de su tiempo dijo lo que tenía que decir en una prosa natural, flexible, rica y elegante" (10).

Mukarovsky-k dioenez, hizkuntza poetikoa aktualizatzeko, aurrea eman behar zaie, bai dominante diren arau estetiko-literarioei, baita aurreko estratoetako hizkuntza literario berari ere. Errekurtso artistikoen balio estetikoa erlatibo da. Ez da inoiz zerbait estatikoa. Baliabide estetikoen balioa, eboluzionatuz doan prozesu moduan hartu behar da. Eboluzionatuz doan hori, tradizio artistikoko ondarearen kontra eta inguru sozial eta kultural beti aldakorrekin loturik" (11).

Gainera, gramatikak orizontalki ondenatzen badu hizkuntza, estilistikak behe-tik gorantz edo goitik beherantz du ondenatzen, gailurrean Leizarraga eta Axular jarririk. Europaz ari bagara, goian grekoa, azpian latina eta abar ezarten dituela.

Hurbil gatazkaizkien Axular eta Mogeli: "...Mogelek Eibar eta Markinan, mila zortziehun inguruan, eta Axularrek Saran, hamazazpigarren mendean, ez zutela

jende mota berarentzat idatzi, eta batak maila batean eta besteak bestean idatzi zuela” argi dago (12). Zabaldu ere horregatik zabaldu zen burgesen artean Axularren liburua, dio Mitxelena jaunak, Gero-k ikasia edo erdi ikasia izatea eskatzen baitzuen, irakurtzen aski ongi jakitea. “Eztut liburutto haur letratu handientzat egiten, eta ez xoil, deus eztakitenentzat ere” (13).

Estilistikaren alderdi pragmatikora gehiegi jaitsiko ez banaiz ere, oraingoan, zerbait azalduko dut. Axularrek eta Mogekek maila desberdinetako irakurlegoarentzat idatzi zutela jakinik, guk zein mailatan eta norentzat idatzi behar dugu? Estilistikari buruzko jardunaldiotan piramidearen gailurrari legokiokeen prosa egiteko moldeaz ari gara, baina “Barne muñetan” edo “Gero” irakurriaz hasi behar ote du, derrigor, literatura irakurtzen hasi nahi lukeen euskaldunak?... Lehen biraorik egoterik ez zegoen moduan, ez al du egon behar Estefaniarik? Zentzu honetan, Gereñoren nobelak ez dira literatura, baina literatura egiten ari dira narratibaren desarroilo handirik ez duen euskal literaturan” (J. Azurmendi, E.L., o.c., 423. orr.).

Bestalde, nola hel idazle haundien obrara? Mundu guztian egin ohi den modura, **ha** on lanak aztertu eta ikasirik. Nola heldu zaie prestigea inguruko erderei? Besteren artean, estudiantik, ikastetik. Estudioaren, nekearen ondorioz jaso denean espiritua, orduan datorke atsegina. Hori horrela, ni oso tristatzen nau Añibarrok Axular bizkaieratzeak, nahiz Arruek Mendiburu gipuzkeratzeak. Badi-rudi, gu idazle haundien mailara jasotzen saiatu beharren, Horatius-en *aurea mediocritas* hartan bizitzea, haiek apaltzea, dugula atsegin. Axular zein Mendiburu ez dira moldatu behar, bere hartan irakurri behar dira. *Kresala* euskara batuan jarririk ez goaz inora, horrela ezin dezakegu estilistikarako biderik urratu. Espiritu erredukzionista, apaltzaile, erdimailakozale horrekin ez goaz aintzineria.

2. Zergatik axular?

Irailaren 29 honetan, XX. mendeak Axularrek hainbat urte betetzen ditue-nean, zertara dator idazle jakin honi buruzko saio berezia estilistikaren gaineko jardunaldiotan egitea?

Ni, gai netarara, Umberto Eco-ren hitzek darakuskiguten espirituz nator, jakinik zer den “vivere l'arte come la vita, dove entriamo quando i giochi sono già stati fatti, e donde usciamo senza sapere dove gli altri andranno a finire?”

Ohar gaitetzen! Axular handiak, hiru mende luzetan hiru edizio bakarrik ezagutzeak zer adierazten digu? “Literatura ez da literatura, liburuak eta gainerako paperak apal apainetan jasoak eta bilduak dauden bitartean. Bestela esan, norbaitek hartu eta irakurtzen ez dituen bitartean” Hori idatzi zuen Koldo Mitxelenak (15). Geroago, 1978an, W. Iserrek testuaren indeterminazioari buruz azalduko digunez, “El texto no formula su propio sentido. Únicamente se genera o constituye la significación en el propio acto de lectura. Es la lectura la que cierra el texto que hasta el momento de leer es abierto e indeterminado... El texto nace al mismo tiempo que se lee” (16).

Hortxe bertan kokatu nahi nuke zergatik Axular eta zergatik gaur galdera? Zuetarik norbaitek eskua luza baleza eta oraingo Gotzon Garateren *Erdarakaadak*

nahiz lehenagoko *Musika Ixilla* hartu, nork edo nork Jose Austin Arrietaren berbak *Gerotik gerora eta gerotik hurrengora* irakur balitza egunkarian edo gerta balitzaio Jose Mari Iriondok isla bakartira Axularren *Gero* eraman nahiko lukeela irakurtzea, ulertu duke zergatik Axular gaur.

Chesterton-ek klasikoei buruz dioenari ihardetsiz dio Mitxelena jaunak: “La curiosidad, y con la curiosidad la afición por la obra del escritor navarro ha crecido estos últimos años, hasta el extremo de que el autor clásico ha dejado por fin de ser un “clásico”: es decir un autor cuya obra se encomia y pondera oportune et importune pero que no se lee jamás” (17).

Axular eta Leizarraga ezagutu ostean, ordea, nekez edo halabeharrez irakurriko duzu, idazle haundiok aintzat hartu gabe, literaturako liburuia izkiribatzen duen autore gaurkoa. Behin bilakatu/bihurtu bereizten ikasi eta “Urli bere pilotarako gaitasuna garaturik txapeldun bilakatu zen” eta ez bihurtu dakigunean; “begiak zerurantz irauli zituen” eta ez itzuli badazagut; ozta-ozta irakur nezake egon ere ez baleude bezala diharduen izkiribatzailea.

Erraiten digu Aita Villasantek: “Euskaldunon euskalduntasuna zergatik izan ohi da gehienetan hain mehea, axalekoa, erorkorra eta galtzenerraza? Hizkuntza horretan eskola sakon iraunkorrik egin ez dugulako, geure hizkuntzako maisu-lanik pixka bat sakonki ikasi eta geuretakotu ez dugulako. Haatik, gure literaturak, bere ttipian izan ditu, bai, horrelako maisu-lanak. Zoritxarrez ez ditugu ezagutzen. Eta orduan, ez balira belaza dira” (18). Atzera berriz beharko genuke Axularren elea gogoraerazi! “...euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak” (19).

Bernardo Atxagak ere irail honetako *Argian*: *Obabakoak* obraren gaineko itaunei erantzunez dio: “Askotan esan duk euskarak edo euskal literaturak ez duela tradiziorik. Baina nik ikusten diat euskarak baduela tradizio hori. Egon direla klasikoak, egon direla elizako gizonak sermoiak egin dituztenak, eta nolabait osatu dela hizkera literario bat” (20).

Hartzen dugun testua hartzen dugula, balirudike ziurtasuna behar denean erdarara jotzen dela. Hizkuntzak eskaintzen dituen aukera desberdinetan, erdararen parekoak dirau bizirik. Erdal munduan murgildurik garenean bizi, anitz forma jator baztertzen da, direlako ezezagunak edo ez seguruak, nahi baino maizago erdararen oso kideko diskurtsoa taiutuz. Gosea daukat/gose naiz gisakoak baldin baditugu bigarrena ateraz galtzaile. Literaturako liburuetan beldur gara sarri: zuzen dagokeen; euskararen ikuskeratik idatzia datekeen edo tradiziotikako kutsurik somatzen ote zaion. Frankotan, askoren iturri zein itsasoa gramatikara mugatzen dela ohartzten gara, eta ondorioz, idazle gutxiren idazlumari dario-la goxotasun berezkoa. “Porque, como decía Quintiliano, una cosa es escribir gramaticalmente y otra escribir latinamente” (E. Basabe, *M.E.L.*, Fax, 9. orr.). Edo euskaraz pentsatzen da edo ez dago idazle onik.

Dotore idazteko, gure letretako doktore haundiak ezagutu behar dira; zuzen idazteko gramatika jakin behar da; gure mintzairari dagokion gurpila emateko euskalkietatik edateko premian gaude.

Zuzen behar da idatzi, artez berba egin behar da ETBn. Literaturan bilatzen ez dugunaren bila goaz teleberrietara, non, tamalez, mezua jaso ordez “ura ardotan bihurtu”ren tankerakoak belarriratzean euskararen bertan gelditzen garen.

Modu horretan, Errusiako formalistek desautomatizazioa deitzen zutena ematen da entzulearengan. Haiek, baina, desautomatizazioa literaturan bilatzen zuten. Guk, eguneroko solasaldi zein elkarrizketetan automatizazioa behar dugu. Ahoskatzen ditugun berbek ez digute atentziorik deitzen. Eguneroko hizkeran, izendatzen ditugun gauzak dira interesgarri, mezua da nahi duguna. Horrexek dakar hizkuntza automatizatzea, zeren zeinua eta errealtatearen arteko lotura, ohituraz, betirik ezagun baitzaizkigu. Egunerokoa automatiko jasotzen baitugu. "Literatura y cine"n V. Skloosvski-k ele argiz adierazten zigun fenomeno hau: "La gente que vive en la costa, llega a acostumbrarse tanto al murmullo de las olas que ya ni siquiera las oye. Por la misma razón apenas oímos nosotros las palabras que proferimos" (21). Hori da Axularrengan, hots, literaturan ez bezala, EITBrako eskatzen duguna. Beste hitzez, hizkuntzaren standardizazioa.

Gure artean, ordea, euskara batuaren garaikook genekarren batasunerako espiritua gibelera lagata, nor bere etxeko euskara goxuz balirau, alfer-alferrik lirake hizkuntzari buruzko mailak eta estilistikazko koplak. "Guziok dugu non ikas. Izan gaitzen apal. Nork bere probintziako euskara ezertan edukitzea on da. Beste propintzietako euskarak guk galdu ditugun aberastasunak gorde dituela sinets dezagun, ordea" (22) idazten du Gotzon Garate idazleak.

Horrekin aski ez bada, hara Mitxelena jakintsuak: "Ez da hau gure euskara, esango duzu apika. Egia diozu: ez da ez gaurkoa ez hemengoa. Oroi zaitetz, ordea, euskara ez dela, maiz, oker baldin bada ere uste dugun bezala, gure etxeko hizkera, ez gure herrikoa ezta gure eskualdekoa ere. Gehixeago da euskara, Jaunari eskerrak, eta zorigaiztokoak gu inguruko mendietatik harantz begiak luzatzen ez baditugu" (23).

3. Pedro Agerre Azpilikueta

Aita Villasanteren *Bibliografía axulariana* (24) ezagutzen duenak, baduke asko gairik gure antzinean arakatzeko. Nahiz eta Joannes Etcheberri, jadanik 1712an kexatzen zen Axularren memoria bertan behera edukitzeaz, bi mende geroago Julio de Urquijo kexu zen bezala, Pedro de Axularren eragina nahiz hari buruzko lanak ugari dira gaurdaino. Guztietarik hustiratu naiz, Euskaltzaindiko Literatur Batzordearen gidaritzapena, Aita Villasanteren itzalean, Deustuko Unibertsitateko tesinetatik Mitxelena maisuarenganainoko ekarpen erabat baliozkoetz baliaturik.

"Hunc librum de non procrastinanda poenitentia auctore Domino Petro de Axular, viro magni nominis in nostra Cantabria" zioen baimena ematerakoan Salvatus de Dissaneche-ek (25). Tovar jaunak "El más grande prosista vasco" deitzen du Axular eta horrela, baina zer dela eta luzatu? Diodana eta gehiago, are oraindik zabal nhaiz txukunago Aita Villasanteren *Axular: Mendea, gizona, liburua* obran topatuko duzue (26).

"Axularren berri era bitan datorkigula diosku Aita Barandiaranek, bere idazkien bidez eta bere izen eta oroitzapenari itsatsiak dabiltzan ipuinen bidez" (27).

Satrustegi jaunak dioenez ipuinen bidez heldu zaigun, gure folkloreko giza-sorginetarikoa dugu. Aita Villasantek dakar "Atarrabio eta Axular... beren jakita-

te harrigarriagatik gure ipuinetako izaki bihurtu direnak“ (28). Aita Barandiaran-ek jaso zigun ipuinean dator: “Axularren gibeletik bere itzala baitzen, deabrua Atxularren itzalarekin geratu omen zen” (29).

Axularren obra egoera onean heldu zaigu. Bordeleko G. Milanges jaun inprimatzaileak gaur Bilbon edo Iruñean egiten dituzten baino huts gutxiago egin zuen, gaurko moldiztegiatarako bezain arrotz zen hizkuntzan. Lehen argitarapena aurkigaitza edo bigarrena ugariagoa dela saihetsera utzita, guk, zorionez, 3 mendetan 3 argitaraldi soilik atera ondoren, badauzkagu 1954ko Lekuona jaunarenetik hasirik, Aita Villasanteren 1964.ekoa, Juan Flors-ek Bartzelonan argitaratua eta **Jakinek** 1976an eder, dotore eta horniturik jendarteratua.

4. *Geroko prosari darion balioa*

Ustekabeko adeitasuna erakutsi zidan aita Villasante Euskaltzainburuak, 1987.eko Maiatzaren 25ean ahoz zuzenduriko itaunari erantzun zionean gutunez, non, besteren artean, adierazten zidan Axularren prosa egiteko moldea dela eta: “Bada-kizu, Sartaldeko hizkuntza landu guztietan badela prosa egiteko modu bat funtsean berdintsua dena. Grezia izan zen prosamodu horren sortzailea; gero Erromak hartu zuen eta latinaren bidez Sartaldeko hizkuntza landu guztietara zabaldu zen. Euskal literatura zaharra ere bide beretik doa, eta batez ere Axular, ene ustez. Gero, berriz, Purismoaren eraginez eta herrizaletasunaren izenean tradizio hori hautsi egin zen, baina hori gure kalterako izan da. Oraindik euskarak prosa egiteko moldea egin gabe dauka, neurri handi batean behintzat, bere tradizio zaharretik aldendu egin zelako. Ene ustez, tradizio horrekin lotzea eta elkartzea —ez gauza denetan, baina bai funtsezkoetan—, izango da bidea”.

Eskutitz berean, Mitxelena jaunak Arantzazuko Biltzar famatuan —1968koan— esan zituen hitz jakingarrietara nigorra: “Bestela eta erabateko esanik, Sartaldeko hizkuntzetako prosa zenbait bidetan barrena ibiltzen ikasia eta trebatua da, latinaren ondotik, jakina, goragokorik aipatu gabe. Era berean, hainbeste ez bada ere, gure hizkuntza.

Ibilbide horiek hizkuntza, edozein hizkuntza, arinago, zailuago, malguago bihurtu dute. Euskaldunok ez dugu, herrigaietan izan ezik, kultura berezirik: mendeko gara, kulturabarruti horretan bizi gara. Ezin izan dezakegu, beraz askatasunik hizkuntzaren aldetik: askatasun hori erdiets zitekean VIIIgarren mendean, XIIIgarrenean eta XVIgarrenean erent bai oraindik, agian, ez, ordea, oraingoan eta are gutxiago hurrengoan. Latinaren, eta erabat sortaldeko hizkuntzen kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, onhar dezagun, eta goazen aurrera bide horretatik.

Egungo prosa, gaiak bereizten ez duenean, ez da hizkuntza batekoa ez batena, nazio artekoa baizik: B. L. Worf-ek “standard average European” deitu zuena... “Euskal usaina”, “euskal kutsua” deritzatena ongi dago, noski euskal gaiak darabiltzagunean, Euskal Herriko mendigiroa irakurleari sumarazi nahi diogunean. Hortik kanpora, ordea, badirudi ur garbiaren pare behar duela izan behar bezalako prosak: inongo usanik, kolorerik eta zaporerik gabea” (30). Hiztegia eta alde batera utzirik, argi dezagun adibidez baliaturik, prosari buruz arestion esan-

dakoa. Sintaxian ere honelako zerbait badugu. Europan latin joskerak eta horren araberako frase luzeak eta hipotaxi ugari erabiltzen hasten da Ciceronen moldeei lotu nahiz. Salustioi, esate baterako, honako esaldi hau eskaintzen digu: “Nam fere quem quisque in pugnando locum ceperat, eum amissa anima corpore tegebat”. Berau gaztelaniara hitzez hitz itzuliz gero honelako zerbait genuke: “pues aproximadamente el que cada uno luchando lugar había tomado, aquél, perdida la vida, con el cuerpo cubría”. “Eta nork burrukan zein leku hartu baitzuen, ia hura bera estaltzen zuen, bizia galdurik, gorputzez”. Honelako joskerak arrakasta miragarria izan zuten beste hizkeretan, eta denak hauen arabera idazten hasi ziren. Eta Mendebaleko zibilizazioa sintaxi honen bidez itzuli denez gero, beronen mendean ziren hizkuntza guztiak bortxatuak zeuden molde haue-tara makurtzera K.M., Z.H. 134. orr.

Gure prosamodua egin gabe dagoela diogunean, zer adierazi nahi dugu. Ez hizkuntzaren egituretan aurrerapenik edo atzerapenik nabari den, hizkuntza bat egokitu edo egokitu gabea egon daitekeela momentu jakin batean, eta gurea egokitzeke dagoela.

Hara berau Axularren berba ederretan:

“Baldin egin baliz euskaraz hanbat liburu, nola egin baita latinez, frantsesez, edo bertze erdaraz eta hitzkuntzaz, hek bezain aberats eta konplitu izanen zen euskara ere, eta baldin hala ezpada, euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak”. A. G., o.c., 10.1.

Andolin Eguzkitza irakasleak ere berrikitan idatzi du: “kasu horretan, (antzerkiarenean) agian kontuz ibil daiteke Mungiako pertsonaia bat zuberoraz egiten ez jartzeko. Baina zergatik mugatu behar dugu japoniar, beltz edo finlandes baten berba egiteko modua? Nork dio artifiziala dela kaliforniar sopistikatu batek euskaraz, edo halako euskararen bestean barik egitea artifiziala dela?” (31).

Hara Axularren prosari darion balioa; horra Sarakoaren prosa egiteko molde ikertu ondoren guk zer behar dugun ibili, hura dela medio Europarekin lotzeko.

5. Geroren sekretua bilatzeko ildo zenbait

5.1. Axularren inguruan eraikiz etorri den misteriozko aureola, hari buruzko datu biograpikoen urritasunean ote datza? Ezetz dirudi! Seguru asko, Sarako erretoraren bizitzari buruzko gertakari berri aunintz aurki bagenitza ere, aureola horrek ez luke dizdirarik galduko. Ez du guk ez dakigunak harenganako miresmena sortzen, hari buruz dakigunak baino, hau da, haren *Gerok*.

Idatzobrak osotzen duen corpusaren gibelean bada, dena den, ezagut ez dezakegunik: “...queda todo un rico caudal oculto que nunca podrá aflorar: el de los términos que Axular pudo haber escogido y no escogió y el —probablemente más numeroso—, de los que nunca se le ocurrió utilizar en esa obra” (32) Koldo Mitxelenaren hitzak.

5.2. Axularren obrak, euskal literatura osoko berezitasun, dohain nahiz zama daramatza bizkar gainean.

Euskarak, bere tamaina dela medio, ez du gehiegizko hedadurarik izan, ez lurrez, ez hiltunez eta ez literatura obraz ere.

Gainerako mintzairekin erka bageneza “...gaiaren ugaritasunak edo urritasunak ematen dio jendeari, nik uste, eskubidea literaturaren kondairan sartzeko edo literaturaren kondairatik ateratzeko. Gurean kontutan hartzen dugun zenbait obra—besteetan aberatsago baitabilta—, kanpoan geratuko liriateke” (33).

5.3. Baliteke, Axularrek Quintilianogandikako erretorika klasikoa ezaguturik, hizkera arrunta ordezkatu behar zuenez, hizkera arrunt horren pareko hizkera erretorikoa sortzea.

Dena den, kulturadun idazlea zelarik, kultur hizkuntzetatik mailegaturiko hitz eta sintaxia ere ematen dizkigu.

“Klasikoen idealen artean, estiloari dagokionez, oreka eta simetria daude retorika klasikoak oso maite zituen periodo eta klausula periodikoak, periodoe-tan subordinazioz lotutako esaldiak” (34).

“Beren hizkuntzak garai horretan asko aberastu, trebatu eta gaitu zirelakoan daude Europako jende guztiak” (35). Beraz, zergatik ez gu Axularrekin?

5.4. “Pues cuando en el arte se ha alcanzado un determinado nivel, hay dos clases de grandeza que considerar: no sólo la del artista, sino la del hombre” (36).

“Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam” (Mat. 25). Zaudete prestik eta iratzaririk, zeren eztaizue eguna eta ez oreka” (37). Artegatuta, eskarmentaturik dagoke Axular, hamaika hilzoriko oheburuan laguntzerakoan, ikusiz nola duten sufritzen geroa bukatu zaielako, eta nahi die ulerterazi ezen geroaren noiz hori ez dutela nork bere eskuan, bai ordea geroaren nolakoa. Eta hain hausnarturik, hain landu eta barneratuta du gaia, ezen “behin eta berriz errepikatzen den liburuan zehar, kapitulu guztietan, kapitulu bakoitzeko adibide anitzetan. Ideia ikuspegi guztietatik azaltzen da, analisi xehe eta luze batez...” (38).

“...c'est meme le seul moyen d'affermir, d'etendre et d'elever ses pensées: plus on leur donnera de substance et de force par la meditation, plus il sera facile ensuite de les realiser par l'expresion” (39). Hots, gero eta pentsamendu hausnartuagoa, orduan eta adierazten errezagoa. Hauxe zenuke entzule, Sarakoari gertaturikoa.

5.5. Ez dezagun ahantz, Axularrek, elaberri poliziakoan tankeran, gerotik idazten digula. Bukatzeaz du bizitza gure idazleak eta azken fin horretatik hasten zaigu ordurartekoa azterten. “Neure mendean anhitz ikusi dut halakorik” (40) Amaiera heltzean, badaki gerotik gerora ibiltzeak zer ondorio ekarri dion eta ekar diezaiokeen gizasemeari. Nolabaiteko kontrastasunean ematen digu obra. Federico Krutwig jaunak Joankizuna deitzen duen aroan gauzatzen da idazlana. Joankizunaren gainean, bizitzan ezagutu izan duenean oinarriturik idazten du *Gero*, etorkizunekoentzat, gero hori oraindik bizitzeke dutenentzat. Orduko nahiz gaurko liburuaren irakurleentzat. Axularrek joankizun propioan oinarritutako liburua da etorkizunerako *Gero*, bai asketikean bai literaturgintzako estiloan ere.

Axularrek idazten duenean, badaki giza espirituak ezin duela deus ere sort eskarmentuaren eta meditazioaren eraginez baizen. Erretorikaren porazoz edo

bizitza luzean landu zuelako, argi dagoena da laurogeietan bere-berea zuela Sarakoak *Geron* damaigun prosa hori.

Aipatu dugu, Axularrek ezin sakonago ezagutzen duela pertsona, pertsona eta natura. Klasikoetatik hasi eta egunotararte poesiak, historiak eta filosofiak landu, kontatu eta kantatu duten objektua. Axular ez dagoke arazo zenbaitetan gugandik hain urrun. Ez litzateke gehiegikeria, behar bada, bere garaiko izaeraren, tasunen mugak gainditu egin dituela baiezteza, agian sasoi guztietako bilakatu. Eta hori, seguru asko, Axular intelektual zelako, intelektual baina aintzinako hitzaren zentzuan, alegia, ikusmira unibertsalean finkatua, zeinak definizioz beti dirauen presente.

Ez gara, nik uste, Axularren irakurle, letretan saiatuak edo XX. mendeko liburu girokoak garelako, gizon eta emakume garelako baizik. “Eta Axularrek bere kideei esaten zienak badu oraindik ere indar eta mami. Gizona eta gizartea ederki ezagutzen zituen... Ez baita bizpahiru lagun elizkoirentzat bakarrik ari guztiontzat baizik: ordukoentzat eta gaurkoentzat” (41).

5.6. Urrun gara Axularrengandik, baina Axularrek ere, Erdiarokoek ez bezala, eta gure antzera onartzen du fortunaren rolea. “Ethorkizuneko gauzak fortunaren eskuan eta benturan daudezinak” (42).

Axular Renaissance-eko seme da, humanismoaren lilurapean bizi da, eta arrazoa mundu honetara mugatu gabe, Jainkoaren jokamoldeak justifikatzeari ere ekiten dio: “Arrazoiñaz usatzea, arrazoiñaz baliatzea” (43) “Arrazoiñ naturalaren arauaz bederen bizitzera” (44).

5.7. Axularrek XX. mendeko irakurleoi nola igortzen digun mezua hausnar-tzerakoan, kontrarreformaren xede kateketikoa, jite pedagogikoa, konbentzitzera zuzentzen duen argumentazioa ezaguturik azpimarratu egin beharko dugu, artearen benetako funtzioa ez dela didaktikoa. Idazlan ederrak, elaberriak, poemak, irakaspen didaktiko asko edo gutxi eduki ditzake, baina bere helburua lortzeko ez ditu irakaspen horiek aintzat hartzen.

Artearen benetako helburua, jatorrizkoa, sekretuak azaleratzea da, ez horrela, beste gabe, ezaguteraziz, eskainiz baino, nolabait esateko eskua erdi irekirik, gugandik hurbil jarririk eta sekretuotara hurbil gaitzezen gonbidatuz.

“...y el arte verdaderamente inspirado es, en efecto, una suerte de magia blanca que hechiza al hombre y lo transforma momentáneamente, llevando a cabo, por decirlo así, lo imposible y haciendo que el hombre, literalmente se supere a sí mismo” (45).

5.8. Gaur, apika, saildu bilaka gaitzezen, Axularrek ematen dizkigun arrazona-mendu eta argumentuak baino, atseginago duke Axularren erlijio berekoak ere, berez eder delako saildu ageri zaion kosmoaren ikuste moldea.

5.9. Hitz batez, Pedro Agerrearen *Gero* ulertzeko jakin dezagun, ez historian ez eta bizitzan ez daukagula ikuspegi orokorrik. Zatiak eta atalak baino ikusten ez ditugunez, gure ikuspegia deformaturik dagoela oso. Ohar gaitzezen, gugandik hurbil dagoenari pasioz beterik so egiten diogula; Axular bezala aintzinean dagoenari objektibotasun hotzagoz begiraturik. Ez dezagun, baina, sekula pentsa, modelo orokorra ikusten dugunak geu garenik.

H.R. Jauss-ek *Estética de la recepción* delakoan planteatzen dituen tesietan, laugarrenak zera dio: “La cuarta tesis atiende a la necesidad de que los estudios literarios reconstruyan las preguntas a la que el texto contestó, y entender así cómo el lector de antaño pudo interpretar la obra. En definitiva, una historia de la recepción literaria como historia de la literatura que evite el dogma platónico de la metafísica filológica, según el cual la poesía está eternamente presente en el texto literario y su sentido objetivo es accesible al intérprete” (46).

BIGARREN PARTEA

Determinatzaileak Axularren estiloan

Jarraiko lerroetan Mugatzaile, Zenbatzaile eta Nolakotzaileei buruz arituko naiz. Euskaltzaindiko Gramatika Batzordearen liburuei jarraitzen natzaizen arren, gauza bera esateko era bi edo gehiagotan ematen diren kasuak bakarrik aztertuko ditut. Zeren ideia bera, bi modu edo gehiagoz adieraztean mintza baigaitzke estiloaz. Lasatarren etxea sutan dago diodanean, ezin dudanez suan esan, hor ez da estilorik, estilorako biderik, ezen suan/sutan bi ideia dira eta.

Estiloa, posibilitate desberdinetarik bat hautatzen dugunean gauzatzen dela irakasten digu F. Krutwigek (47).

Hari beretik, Gotzon Garatek: “Ez da ene asmoa estilistika libururik idaztea ere. Halabaina, maiz gauza beretsua molde askotara esan litekeela ikusiko du aztertzaileak. Estilistika bidean, nolabait ere, urrats batzuk egingo ditu hortaz axoldurik dagoenak” (48).

Beti ere, determinatzaileez baliaturik lor daitezkeen baliabideak bakarrik ikuskatzen dira, zeren eta, idazleak determinatzaileek eskaintzen dioten jokotik ihes eginik ere idatz baitezake, etxea sutan/suan dago adierazi ordez, erabil dezake etxea erretzen dago, -n, -z kasuek har dezaketen adberbio antzeko balioaz jokatu beharrean, puntu hori saihetsera lagata.

Has gaitezen mugatzaileen arloan artikularekin: Egin diezaiegun so -a edo erakuslerik azaltzen ez den kasuei.

Zer ekarri dakarke arlo honek estilorako? Zu zeu, betiko euskaldunarengana inkestabidezko galderak egitera hurbil bazintez, “Nekez jasoko duzu entzun ditzakegun erantzunetan, klase bateko zein besteko artikulurik ez daraman izenik edo izen sintagmarik. Salbuespenak salbu, jakina, gertatu ohi zen bezala. Izene-tan Seme! eta horren antzeko deigarriak... Baita zenbait berez mugagabe diren hitz ere, ...zenbait, nornahi... Baita, ..., maiz soilik aditzen diren partizipioak: aditu, erabili,...” (49).

Hain da hau horrela non Garibay-k XVI. mendean berba guztiak -a-z bukatzen zirela zioen. “Advierte-se que todos los hombres sustantivos y adjetivos de la lengua de Vizcaya se acaban en A y sus plurales en AC...” (50).

“Izan ere gure hizkuntzan substantiboa, adjektiboa, gramatikazko numerorik gabeak dira, hizkuntza indoeuropeoz ari garela ulertzen denari bagagozkio, eta baita genero eta kasu gabeak ere, eta arrazoi horregatik ez da posible komunzadurarik garatzea izen haien eta izen sintagma osotzen duten elementu desberdinen artean.

Hala ere, erakusleek historikoki singularren eta pluralaren arteko oposizioa dutela agertzen baitira, hauetan oinarri harturik euskal artikulua sortu dira, alboko hizkuntza erromanikoetan paraleloki gertatu den erara...” (51)

Menderik mende eredu erromanikoen pareko garapena gero eta nabarmena bilakatu da. Eta bai hitz soil nahiz sintagmak gero eta maizago determinatzen ditugu euskaldunok, jadanik XVI. mendetik behintzat. Halere, gaurko, betiko, euskaldunaren ahoan aurkituko ditugu determinatu gabeko izen zintagmak.

Maisu dugu Axular, hizkuntzaren morfologiaz eta sintaxizko gaitasun ezkutuiegin bide poetikoa ematen. Hara pasarte honetan: “...eta elizari, erregeri eta komun guztiari, anhitz okhasinotan egin derauztetzun zerbitzuak eta endrezuak, naturalezak berak ere anhitz donu-, dohain-, eta abantail- suertez dotatu-, hornituta konplitu- baitzatu. Adimendu eder *bat*, memoria handi *bat* eta borondate onera, ohorera, eta prestutasunera erori *bat*, isuri *bat*, eta eman *bat* eman baiteratzu” (52).

Ia besterik gabe, asko lan izango genuke determinatzaileez osaturiko pasarte hau aztertzen. Ez du idazlearen eskuak ohartu gabean hori moldatzen. “Axular que cuidaba mucho la gramática y no solamente el estilo” (53) badaki Axularrek pasarte berean mugatzailez eta zenbatzailez baliatzen, badakien moduan artikulua, *bat* zenbatzailearekin nahiz erakuslearekin ordezkari daitekeela; ez ditu ahanzten maiz soilik —determinatzailearik gabe— aditzen diren partizipioak. Bada hemen —oraingoz alde batetara utzi arren—, beste figura aipagarrikeri ere, polisindetona esatebaterako: “...eta borondate, ...eta ...eta” Axularrek, aski luke pasarte bakan honekin formaren, errekurtsuen estiloaren lantzen ari dela erakusteko. Geroago egingo dugu pasarte horren irazkina.

Gu, hemen, Axularrengan finkatuko bagara ere, ez da besteren lanik saihestu nahi genukeelako, metodoagatik baizik. Ezen, adibidez, Lizardiren gutun sorta —benetan ugaria— azter dezanak, errez topatuko baititu Koldo Mitxelena **deigarriak** edo M. Lekuona jaunak deikiak izendatzen dituenetarikoa errekurtsu gisara erabilirik: Lizardik. 1930.ean Elortzatar Juliani: Jaun agurgarri ta euskaltzale bikain (54) Hurrengoan, ostera, “Jaun ta aberkide agurgarria” eta abar erabiliz.

Ibil gaitezen atalik atal:

I. Mugatzaileak

1. Artikulua

Ez -a, edo erakuslerik azaltzen ez zaigunean:

1.1. Eman, egin, hartu aditzekin elkartzen ditugun izenak: min eman didazu; gogor lan egiten du.

Axularrek: kontu egizu, kontu eman, mendeku hartu, okhasino hartu eta abar ugari darabil. Halere, ederki bereizten ditu: ohore ekharri baina ohorea ukitu, guk kontu egizu baina kontua egizu, kontua eman baina kontu eman; gogoz lan egin baina lana gogoz egin eta abar bereizi behar genituzkeen modura.

Egun, mugatuta bakarrik erabiltzen da maiz, eta nekez ohartzen gara determinatuta nahiz determinatu gaberik, ideia bera adierazten dutenean, hor gorderik datzan balore estilistikoaz.

1.2. Perpaus batetan bi izen sintagma nor kasuan ditugunean, bietarik bat predikatu osagarria delarik.

Axularrek: Etsai bihurtzen da. Guk ere Etsaia etsai bilakatu zaigu edo antzerakoak erabili behar ditugu.

Euskal Telebistan, halere, ura ardotan bihurtu eta antzerakoak entzun bage-nitza, gazteleraren kalko direla jakinik, guk euskarak duen forma jatorra erabiliko genuke; eta ahozko berbetan behin eta berriz entzutea gertatuko balitz, argotzat edo beherengo mailako hizkeratzat hartuko genuke.

Beti ere hemen kontuz! “Baina jakina baino jakinagoa da hizkuntza batean, nahiz erabilten diren hitzak hizkuntza horretakoak diren, ez dela edozein hitz andana ontzat hartzen: hau euskara da eusdara da; hau da euskara ere bai, orobat euskara da hau eta euskara hau da. Da hau euskara eta da euskara hau, berriz, euskal gaito dira” K.M. Z.H. 81. orri.

1.3. Adjektiboa, atributu (predikatu) funtzioa betetzen duenean ere mugatzaile gabe erabil daiteke nahiz mugatzailez. Estiloa, dena dela bitzuan erabile-ra sortzailetik etor badadi ere, goragokotzat dugu, berez, eder da, on da esatea, ederra da eta ona da-ren ondoan. Halere, Axularren erabileran ikus dezakegu-nez, ez da hobe ez txarragorik, idazlearen eskuan, tokian tokiko errekurto so bilakutzen da.

Atal honetan Alfonso Irigoyen jaunaren lanari lotuko naitzaio: (55) “Zu izan zara Echaus, mendi Pirinioetan, Alduideko hegaletan, bethiere zentinela, eta begiraille bezala, iratzaririk dagoen iauregi eta gaztelu handi, eder, noble hartako seme” (56). Gaurko joera testuinguru horretan **semeA**, artikuluz erabiltzea bada ere, artikulurik gabe behin, artikularekin hurrengoan erabiltzea oso baliabide azkarra gerta daiteke Axularrek darakuskigunez. Begira orain artikuludun perpausa: “Zu izan zara, eta izanen zara, euskaldunen ohorea, habea, iabea, sostengua, eta kantabres fina, naturala eta egiazkoa” (57).

Oraingo honetan predikatu nominalek artikulua daramate, zu-rekin konkordantzia, singular balioaz.

Hari beretik dabil partizipioa funtzio predikatiboan doanean, partizipioa komunz-tadurazko artikularekin daukagunean. “Hango Bizkondeak eta seme guztiak izatu dira bethiere, egundainoz gero, erregez empletatuak, estimatuak, fin eta leial frogatuak” (58) Hemen, hizkuntza erromanikoetako pasiboa hartzen da eredutzat.

Horrela badugu aukera estilorako: mutikoa etorria da/mutikoa etorri da; mutikoak etorriak dira/mutikoak etorri dira, non etorri artikulua gabe nahiz singu-

larrarekin nahiz pluralean joan daitekeen. Zuberoan Joanik da esaten baldin bada, gure adibidera egokiturik mutikoa etorririk da ere idatz lezake norbaitek estilo bidean.

1.3.2. Zenbait kasutan geratu diren forma bikoitzak, ñabardura bereziak adieraztera heldu dira. Horrela: “hobe da ez egitea” baina “hobea da bestea baino”. Gaur, ordea, lehen formarako ere artikulua erabiltzeko joera dagoenez, hizkuntza murriztu egiten da. Horrez gainera, erabilera murriztailearen kausaz, hobe izan, hobeko dugu, aditz multzotzat hartu beharrean, artikulua ezartzean, ez dira maiz bereizten “hobe izango dugu horrela” edo “hobea izango dugu horrela” moduko perpausak.

Leizarragak, kasurako, “Ahanz cequien ogui hartzera” (Mat. 16, 5) dakar. Gaur, berriz, ogia jan, bai comer pan nahiz comer el pan ulertuko genuke baiezeko perpausetan.

Ezezkoetan zein galderetan argi daukagu ogia ez du jan baina ogirik ez du jan, non bigarreanean, ogirik sintagma mugatzailearik gabea den. Ogirik ez du erosi honetan euskarak ez du informaziorik emanten, pan ala panes den.

Arlo honetan- hizkera mintzatuaz ari naiz gehienbat-, bada nahasketa, ezen mugatzaile kolektiboek komuneztadura ad sensum eginik plurala ere har dezakete: gizon asko etorri da, zein dira; ez, ostera, ez ditut sagarrik jan irakaskuntzan irakasle direnen ahotan ere entzun dezakezun forma.

Estilistak, begi zuhurrez egin beharko lieke so Alfonso Irigoyen irakasleak *De re philologica linguae basconicaen* dakartzan mugatzailearik gabeko izen sintagmei: Esaterako, Oihenarterenaren tankerakoak “Harri erabilic estu biltzen oroldiric”.

Horrez gain, Kontatzen du Kasianok, Paulo abade zahar hura, palma adar batzuk harturik, hetzaz, zare, saski eta otharre egiten haritzen zela (60).

Zare, saski eta otharre, objektu zuzen dira hor. Hiru motatako dira. Gainera, ohituraz egiten ari dena saskilabarra ez da, baina gramatikalki determinaziorik gabea da ohitura aldetik.

Tresna egokiaz, gaur testu irazkinari buruz dakigunaz hurbilduko bagintzaikio Axularri, aberastasun kalkulagaitza gaureganatuko genuke estiliorako. Eta, ondorioz, gramatikan, hala balirako muga hestuak jarri ditugunean, idazbide oso zabalekin topatuko ginateke.

1.3.3. Arlo honekin amaitzeko badira, garijotea moduko forma lexikalizatuak deslexikaliza genitzakeenak: jende jotzen dabil, erropa saltzen ibiltzen da (erropak saltzen ibiltzen da) eta abar luze aberatsa literaturatzeko.

1.3.4. Era berean, determinantea beste izen sintagma batek osotzan duenean: lau litro ardo beltz, bost botila txakolin zuri nondik erakar baigenitzake, bost horrelako Euskaltzaindi ez lirateke nahiko, eta tankerako ugari.

1.4. -n eta -z kasu markak hartzen dituzten izen soilez osotuak daudenean batipat, badirudi adberbio antzeko balioa hartzen dutela.

- (199) “Amerrikarrak ilargian izan dira”
 “Atzo gauean ilargitan ibili nintzen”.

Horretarako: suan/sutan; kean/ketan; urean/uretan bereizketa aberasgarriak eskaintzen dizkigu hizkuntzak.

Leizarragak G“ehennako sura” darabilen eran, Axularrek “Baiña uretik ezta gelditzen kutsurik, eta ez usainik” (62)

Hizkuntzak idazleari eskaintzen dizkion posibilitateetan garrantzizkoa da hau estilo sortzeko.

Itsasoa elementutzat harturik uretan esan ohi dugu, baina Mediterraneoko urean sartu duzu pilula? Hemen, bata ala bertzea aukeratzeaz baino bien erabile-
 ran saiatu beharraz mintzatzen gara.

Hara ene amaren ahotik Irail honen 11an Mungian jasotako esaldia: “Handi goiti urera da gure basoa” Baita urean, e.a. Beraz, estilistikarako zein euskalkita-
 koa den berdin zaigun arren, ezin idatz daiteke Euskaltzaindiko *Euskal Gramatika*-n kasu marka hartzen duten izen sintagmetan Nafarroan egiten dutela bereizketa (63).

2. Erakusleak

Izen sintagmek mugatzailea edo erakuslea eraman behar dutenean:

2.1. Esango zaigu gramatika: mugatzaile nahiz erakusleei izen sintagmen eskuineko muturra dagokie eta mugatzaile edo erakuslea sintagma osoari dagokio.

Guk, estiloaren hariari jarraiki eta maisu handiez gain euskaldun betikoari belarri emanik noiznahi entzun dezakegu erakusle hori ezkerrean ere: Hau liburua ez da aurtengoa.

Hara Axularrek: “Hauetzaz guztioz eskatuko zaizu kontu” (64).

Mitxelena jaunaren *Idazlan hautatuak* liburura hurbil bazintez aurkituko duzu: “Nere iritzikoak direnentzat ere, ordea barkakizun da hau guztia” (65).

Mugatzailea genitibo kasuan erabiltzetik ere estilorako hautabideak ugari dira:

Gramatikaren arabera “Horren kotxea estorbuan dago” idatziko genuke bai-
 na neuk jaso ohi ditut honelakoak “Kotxe horrena dago estorbuan”.

“Maritxu nora zoaz eder galantori”. Kanta honetan, -ori elementuak ez du ezer seinatzen. Izen sintagma horrek eskatzen duen artikulua baizik ez da. Alde honetatik esan dezakegu erakusle bakoitza bilaka daitekeela (eta bilakatu dela) artikulua (66).

Honelakoetan erabil ditzakegu erakusle hauek artikulua modura:

- a) Erlatibozko perpausetan, lehen edo bigarren pertsona singularrari badagozkio.
 (236) “Hainbeste bidegabekeria egin duzun orrek ez duzu errukirik merezi”.

b) Erlatiboaren pareko egituretan:

“Nik kokolorrek”

“Zuk txarriorrek”

c) Pertsonari lotugabe ere azal daiteke, baina aurretik gradu bereko erakuslea doan neurrian.

(238) “Hau etxeau benetan ere polita da”

Baina idazleak, hemen zehatz eta zorrotzago ere jokatu beharko luke ñabar-durak adieraztean, ezen Federiko Krutwig irakasleak azaldu zidanez hungarieraz “hau etxe” erakoa erabili ohi dute eta euskaldunon kasuan, sumerioenaren moduan gero eskuinera eraman dugu erakuslea. Ondorioz, agian, forma zaharra-goa espezializatu egin zitekeen:

“Hau, etxeau” Horrela, etxeau aposizio moduan agertuko litzaiguke, “Nire seme, etxean dagoena” perpausan agertzen den moduan.

Nire ustez, badu idazleak hemen:

etxe hau, etxeau nahiz hau etxeau form ekin jokatzeke parada paregabea.

Guk –testu irazkina eginik–, Maritxuren koplan eder hori, galant hori..., ezarriko bagenu, hots, mugatzailea berraipa bageneza, adjektibo bakoitza zenbaterakoan, adjektibook sakabanatu egingo genituzke elkarrengandik, bakoitzean tarte luzeagoa finkaturik, batetik adierazkorrago bilakatuta, eta bestetik astiro-tasun, geldotasun mentala azpimarratzen dela.

2.2. Derminatzailea zenbatzaile denean, izen sintagmak (+ plural) nahiz (–plural) bezala har daitezke, komunztaduran ikus daitekeenez:

(209) “Hiru liburu irakurri dut”

“Hiru liburu irakurri ditut”.

Patxi Altuna jaunak Koldo Mitxelenaren *Idazlan Hautatuak* liburuaren sarrean: “Horregatik oso aspaldidanik –betidanik?– dituzu euskaraz “lau pastila hartu ditut” eta “lau pastila hartu dut” edo antzekorik esaten dutenak, bata gramatikaren arabera, bestea zentzuaren arabera taxutuak” (67).

Hara Axularrek “Hirur bekhatu edo bekhatore suerte gaitzesteintut” (68).

Estilistikoki, zenbait kasutan singularrean bilaka daiteke idazlearentzat mar-katuago, beste zenbaitetan alderantziz. Adibidea: Batak besteari zor handia diola elkartzan dira eta. “Hori bai, eta beste 20 milioiak”? “Ekarri dut”. Hemen 20 milioien erantzuna singularrean entzun dezanak ez luke komunztadura mota horretatik lasaitasunik hartuko.

2.3. -a/-ak eta -o/-ok artikulua garatu dira euskaraz, erakusleen garapenetik -o eta -ok lehen eta bigarren graduari dagozkionak, balio dute –pertsonari buruz ari garenean–, bai barnean sartzeko nahiz kanpo uzteko. Idazleen artean, puntu hau ezaguna bada ere, nekez erabiltzen da -a/-ak gradurik gabeak eta -o/-ok gradudunen arteko ñabarduren balio estilistikoa ateratzeko. Bestalde, -a/-ak artiku-lu determinatuz gainera, singularitasun edo pluraltasuna, beste gabe, adierazte-

ko ere balio dutenez, ez datoz bat euskara eta erromantzeetako artikulua erabilera. Bada gainera -ek aldakia.

Axularrek:

“Hautzaz guztioz eskatuko zaiku kontu”. (69)

Diskurtsoan zehar lehen, bigarren, hirugarren pertsonen definizioarako oso aproposa da baliabide linguistiko hau, bai bertan/bertan; asteen/astean bereizteko edo sentimendu nahiz sufrikarioaren hurbil/urruntasunak, zein leku eta denboraren gertutasun/distanziak zehazteko: Beti ere dakigularik -ok diogun guztietan -ak edo -ek esan dezakegula eta abar.

“Espainolak eta euskaldunok batera dugu historia apur bat nahiz ez den guk aukeratua haiek ezarria baizik”.

Hizkera markatua, literaturgintza moldatzerakoan baliakizun aberatsa da.

Singular hurbila hemen, hizkera bizian, kasu batzutara mugatzen bada ere -asteon...-, berbetarekin estiloa sortu behar duenak balio guztia atera behar dio. Hara Axular: “Orain, denbora aitzinean duzuiño, egizu ahal dagizuna: eta orai ere, instanter, fite presentean” (101)

2.4. Erakusle balioa duten adberbio kategoriako formak ere baditugu hemen/hor/han; hona/horra/hara.

Etxe txakurrari: “hemen”!, “hemen”! dei egiten diogu.

Etxeko seme nahiz halabari ez diozu hemen!, hemen! esango, bai, ordea, “erdu hona”! Txakurra, agian, erdal mundutik dator eta erdaraz mintzatu gatzazkio: “Tomaki txakurra”!, hain zuzen ere joan egin behar duela adierazteko. Katuari, behar bada euskaraz egiten diogu. Idazleak ñabardurarik ttipitienak bereizteko gai izan behar luke, baldin espiritu fineko izan baledi.

2.5. Gradu bakoitzeko non kasua eta adberbioa ere elkar ditzakegu; baina hiru graduen arteko bereizketa ez da beti gordetzen eta, ondorioz, gradu desberdinetako erakusleak elkartzan ditugu. Konbinaketa honelakoak sor genitzake, zeinek hizkuntzaren genioa darakusten eta nekez itzultzekoak diren:

“Hona hor gure irabazlea”

“Horra hor gure irabazlea”

“Hona hemen gure irabazlea”, eta abar

Hiru konbinaketetan, badu zeinek bere konnotazio propioa. Eta ez dezagun ahantz, Johansen-ek zeinu konnotatiboa eta zeinu estetiko (literarioa) identifikatu egiten dituela (70).

2.6. Zenbatzaile mugagabetzat hartzen ditugunean honelako konbinaketa aberatsak lor ditzakegu:

“Aurrezki Kutxa hartan honek horrenbeste diru zeukanik ez nuen uste”. Beti ere hainbestek erakusle balioa galdu duelarik.

2.7. Honen, horren, hain-ek ere balio seinalatzailea galdu dutelarik, kalitateari dagokionean, gonparazio absolutua adierazteko balio dutenez, baliabide ugari erdiets daiteke: “Ez zuen uste honen, horren, hain eskuzabala zenik”.

2.8. Erakusle indartuak: **XE**

Batetik, orden aldaketa zilegi denez: Bai horixe! Horixe baietz! eta, bestalde, -xe erroari lotuta nahiz kasu-markaren ondoren erabil dezakegunez “Beste barik hartantxe/harexetan joan nintzen” Estilorako idazpidea zabal da.

2.9. BERA erakusle indartua.

Bera-k aurretik doan izena bi bider aipatzen dela adierazten digu (nolabait esateko).

Axularrek: “Errege berari” (71).

“Euskaldunak berek dute falta” (72).

“Berek dira bere buruz asko gora mintzo” (73).

Izen sintagmaren muturrean nahiz izenaren ezkerretara azaltzen da ber: Ber gauza esan/Gauza bera esan. Ber erlatibozko perpaus baten ondoren ere azal daiteke, -(e)n momentuan, -(e)n bakoitzean adierazteko: “Ikusi zintudan ber, ezagutu zintudan”.

Arrazoi funtsezkorik horretarako ez bada ematen ere, idazlegoak baztertua du oso ber horren erabilera.

2.10. Xe eta ber indartzaileak elkaturik aurki ditzakegu “Hauxe berau izan zen gainera” “Horixe berberori da, bai, horixe”.

Aberastasun semantiko handia, konbinaketa oparoak ekar genitzake estilorako.

II. Zenbatzaileak

1. Zenbatzaile zehaztuak.

Zenbatzaile zehaztuak izen sintagmaren ezkerrean jartzen ditugu (270) “Hogeitamar liburu”.

Bat zenbatzailearen parean baditugu biga eta bida aldakiak ere. Guk, sorginen kantetan erabili izan direlarik, ñabardura bereziak adierazteko oso apropos direla deritzogu.

Bestalde —gramatikaren arabera—, sintagma baten barnean ezin dira azaldu, bakarrik agertu behar dute: “Biga etorri ziren”: Eta idazle norbaitek diskurtsuaren indarrez eta inspirazioaren eraginpean biga asto idatz baleza ecart bat sortuko luke.

Ecartok, usadioaren aurka darabiltza idazleak. Gramatikak arautzen dituen morfologiako elementuek erabilera aldaezina eta konbentzionala dute. Horrela loredun hitzari adjektibo kategoria finkoa emango zaio. Hizkerak, ordea, kidetze finko hori hautsi egiten du eta, estilistika, horretaz baliatzen da adierazpena indartzeko. Gramatikari dagokion eginkizuna baino areago doa estilistaren adierazteko gogo zein premia. Aldaketa hauek sortzea idazlearen indibidualitateari dagokio. Paul Valery-k “ecart”, desbideratzea izendatu zuen, gramatikako arauen

borondatezko hausketan. Horrela “hotz naiz”, “bero naiz”, baina idazleak “izerdi naiz” sort lezake.

Dena dela, ez deritzogu zuzen ecart batek berez sortzen duela efektu poetikoa esateari, zeren eguneroko elkarrizketak ere desbideraketaz josirik baitaude.

Oker ez banago, ez da beharrezko, estiloa sortzean gramatikako kategoria nahiz kodifikazioa aldatzea. Gorderik ere, ñabardurarik berezienenak adieraztera hel daiteke idazle ona. Coseriu-ek bait diosku “el lenguaje poético es el lugar donde el lenguaje actualiza todas las posibilidades que tiene a su alcance, la realización de la plenitud funcional” (74).

Ecart-en aldeko teoriaren ondoan, desbideraketen kontrako batena, Coseriu-rena, alegia, proposatzea, honetatik dator: nik honako teoria bakoitzeko elementu nagusiak jaso ditut. Ez dut hartu estadio bat, aurrekoaren gainditze gisa. Ezen ezin daiteke seguru esan eta, aurreratu dugun arren, Aristoteles eta grekoak baino urrunago heldu garenik. Agian, ez gara aurkitzen, ez aitzinatua, ez gibelatua, beste leku batetan baizik. Azken finean, literaturako idazlanari buruz irakurleak duke azken hitza, une bakoitzean.

Hurbil gatzazkion Axularri:

“Aita batek bere semea behin, *biatan*, hiruretan edo hamarretan mehatxatu duenean, ikhusten badu ezteela zenzatzen, ez emendatzen, utzten du, etsitzen du” (75).

“Halako hutsik egiten zuenari *bi* begiak irazi eta athera behar zeitanez geroztik, athera ziazotela aitari berari bere begietarik bata, eta semeari beretarik bestea” (76).

Gauza perilosak dira hauk elkarrekiko, eta bai gizona eta emaztea ere berak baxharrik *bi bian* egiteko” (77).

Euskaldungoan, bi atzetik dela ere maiz erabiltzen denez, pentsa liteke garai batez dual balioa zuela: begi bi, belarri bi, esku bi..., atzetik joanik bikoiztasunean batasun direnean. Federiko Krutwig irakaslearen eritziz, grekoz hala erabili zen sasoi batetan, gero ez. Herodotorekin, Platon baino zaharragoa izanik, galdua zegoen jadanik. Athikoan bakarrik geratu zen. Besteetan oso goiz desagertziz. Suanskritoak ere bazuen duala.

Beraz, halako onura atera diezaiokegu gai honi: bi elementu baina unitate ez direnean “Bi senar-emazte”, hots: hemengo bat eta beste hango bat; “Senar-emazte Bi” elkarrekin ezkonduak unitate dira.

2. Euskal zenbatzaileak:

“60 hirurogei/hiruretan hogeï”

“80 laurogei/lauretan hogeï”

Axularrek dakarrena: “Gure Iaungoikoak eman zituen lege zaharrea seietan ehun eta gehiago manamendu” (78).

Euskararen batasunaren izenean ez da forma bietarik bat zertan txokoratu, nori berea eman baino.

Hjlemslev-ek dioenez. “Veremos cómo la lengua literaria —en tanto uso de signos connotativos— no es “otra” lengua, sino que construye sus contenidos con los materiales expresivos y contenidos propios de los signos denotativos. La lengua literaria tiene a los signos denotativos como sustancia de la expresión” (79).

3. Noiz erabiltzen da bat:

Baten aurrean zenbatzaile bat agertzen zaigunean, -en atzizkia jarri daiteke, edo ez.

(291) “Hirurogeiren bat urte
daramatzagu batasunaren bidean”.

(292) “Hiruegi bat urte daramatzagu
batasunaren bidean”.

Axularrek: “Hamar bat hitz edo baizen” (80).

Idazleak atera diezaioke etekina baliabide honi:

Zenbaki txikietan, adibidez, iluntasuna saihesteko:

“bibat urte izango ditu”,
argiago
“biren bat urte izango ditu” baino;
“hiru bat urte izango ditu”
ulertterezago
“hiruren bat urte izango ditu” baino
eta abar.

4. Bat eta batzuren deklinabidea:

Euskaltzaindiak argitaratutako gramatikan, bi aukera eskaintzen dira, estilistikan ari garelarik hautabiderik oparoen eta bereiztasunetan ugari denaren alde azaltzen naiz, hots:

Mugagabea: batetan, batetako; batzuk, batzurentzat.

Mugatua: batean, bateko; batzuek, batzuentzat dakarren aukeraren alde, eta ez bietan berdin.

Axularrek idatzi zuen:

“*Batean* behar da ihes eginez eta apartatuz garaitu, eta *bertzean* defendatuz, kontra eginez eta borrokatuz” (81).

“Eta gero bizitzen zen bake handi *batetan*” (82).

“Denbora *betetara*ño irauñ ahal dezakete, eta ez gehiago” (83).

“Zeren utzirik alde *batetara* zure merezimendu handiak” (84).

“Hau mundu zoroa, ..., oren *batetako* minaz, ...” (85).

5. Bat gabeko zenbakarri batzu:

Zenbaitentzat, izenak zenbakarriak izanik ere, bat gabe ageriko zaizkigu, artikularekin. Hori gertatzen da balio generikoa dutenean, espezie osoa edo kontutan hartzen dugunean:

(b) “*Nekazaria* beti dabil lurrarekin borrokan”.

Gertatzen dena da, euskalki batetan balio generikoa duenak, bestean hiztunak konkretuztat har dezakeela:

(309) “Bart arratsean *azeria* etorri da”.
“Bart arratsean *azeri bat* etorri da”.

Gaur nagusituz doan joera generikotasuna adierazteko bat jartzea da:

azeria etorri da”
azeri bat etorri da.

Idazleak, halere, bat mugatzailea eta -a artikularen oposizioaz, ñabardura aberasgarriak marka ditzake, bai ezagun/ez ezagun oposizioak adierazteko nahiz generikotasun/konkretetasunak zehazteko.

(86) καὶ ἐθαύμαζαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει

(87) Eta, mirets cecaten nola emazte batequin minco cen. Izen konkretuetan artikulurik ez jartzeak, hauen izaera eta kualitatea azpimarratzen du, hots izena zentzu kualitatiboan hartzen da (ut tale), ez zentzu indibidualean (ut hoc), modu horretan sintagma nahiz perpausa osoaren ñabardura bat markaturik.

Bestalde, erdaratiko itzulpen zuzenaren aurrean: badaukat buruko min bat!, goragokotzat joko genituzke besteok: “nik dudan buruko mina”!, “hau buruko mina”! e.a. erdaratikoari beherengo maila emanik. Oraindikoan, betiko euskaldunak somatzen du nolabaiteko ñabardura, ezen entzun izan dut, “badut buruko min bat” zioenari bat bakarrik bada ez da haundia erantzuten.

Fenomeno bera:

“Ez dut ardi bat ere aurkitu”.
eta
“Ez dut ardirik aurkitzen artean”.

6. Zenbatzaileari izenondoa eransten diogunean, nola esan behar da:

(338) “Bost litro ardo baino gehiago”,
ala

(339) “Bost litro baino gehiago ardo?”

Axularrek horrela dakar:

“Seietan ehun eta gehiago mandamendu”

Leizarragak honela dakar:

(340) “Hamabi legione baino gehiago aingeru” (89).

Guk kultuagotzat hartuko genuke:

“Bost litro baino gehiago ardo”

7. Gainerako zenbatzaileak:

Bat eta bi zenbakiak alde batera uzten baditugu, gainerakoak izenaren ezker aldean jarriko direla baieztatuko dugu. Estilorako, halere, norabide desberdinak eskain daitezke:

“Hiru emakume etorri ziren”

“Emakumeak, hiru etorri ziren”

“Emakume hiru etorri ziren”

Hirugarren perpausa hau, inoiz idazleari darion genioak izkiria dezake, ecart deitua sortzen duela.

8. Sei zenbakia baino txikiago direnekin, hiru modutara adieraz daitezke gutxi gora beheranzko zenbatasuna:

“Bi edo hiru

Bi hiru, edo kendurik

Bizpahiru

Hiruzpalau

Lauzpabortz

Bospasei”

Hara Axularrek:

“Ereiten bihi bakotzak eta biltzen buru beteak, botean *hirur laurak* zituztenak” (90).

Sei zenbakitik goranzko gainerako zenbakiekin edo erabiltzen da:

zazpi edo zortzi...

Idazleak, ondo etorriez gero, edo errez baztertzen ahal du:

“Zazpi zortzi bai egongo ziren nik uste!”

“Zazpi zortzi bat egongo ziren nik uste”!

9. Hurbilezko zenbatasuna bestela ere adieraz daitezke:

(354) “Hogeiren bat

Hogei bat

Hogei lagun hurbil

Hamabi hurren bat

Hogei lagun inguru

Lauretan hogei urte eskas

Hogei eta gehiago gizon

Ehun eta zenbait ardi

Hamar bat hitz edo baizen” (91).

Intuiziodun idazle zuhur, sentiberari baliabide oparoak eskaintzen zaizkio zenbakion arloan.

10. Balio enfatikoak duten zenbatzaileak:

Zenbait zenbatzailek balio enfatikoak du euskaraz, eta plurala adierazteko ere erabiltzen ditugu: Laffitteren gramatikak, bi, bortz, zazpi; hameka, hogitabortz, ehun eta mila aipatzen ditu.

Euskaltzaindiko gramatikatik jasotzen dudana Laffiteri buruzko aipuak dakarrit bapatean, gizabidez bada ere, kritikatu egin behar dudala lan honetan, Laffite jaunak Lapurtar Klasikoaren garapen historikoan etana sortzea edo teorizatu eta bataiatzea, geroztikakoentzat kaltegarri gertatu den etena, hain zuzen ere.

Biga bostetan ere esaten da Zuberoan. Eta beraz estilistikarako Zuberoan esaten bada, idazleak ere erabil dezakeela esan nahi da.

- (360) “Bost negar egiteko nonbait
jaio ginen.
Hamaika aldiz esana dago hori
Bereak eta bost eman zizkion
Mila bider esan dizut
Bi bertso paratuko ditut
Agur t’erdi”

Zenbatzaile enfatikoak, efektu estilistikoak sortzean indar handia dute, batez ere egoera psikologikoa nabarmen jartzeko. Gordetzen dute, beti ere, bertsotan nahiz idatzian usadioak damaien klitxe topikoa.

11. Dakigunez, **non** galderaren parekoa dugu **noiz** galdera eta biak morfema bera daramate:

- (365) “Mendian egon naiz (Non)”
“Hamarretan etortzen naiz (Noiz)”

Era berean, noiz eta nonen erabilerarako, aunitz hautabide eskaintzen digu euskarak:

- “Gaur eta bihar burutuko dut lana.
edo
Gaur biharretan burutuko dut lana.
Derion eta Mungian bizi naiz.
zein
Derio-Mungietan bizi naiz”.

12. Azter ditzagun jarraiko perpausak:

- (368) “Hamarretatik bostetara
nahiz
Hamarretarik bostak arte
zein
Hamarretarik bostetara”.

Ea Axularrek: “Haur da nik nahi nukeien gauzetarik bat” (93).

Edozelan ere, beti eta bakarrik erabiltzea “Hamarretatik bostak arte”, hizkuntzari hegoak moztea dateke.

Ordu delakoaren ordeaz oren ere erabiltzen du euskaldunak.

Axularrek: “Nola orenak kontatzen dituen” (93).

Berez egokia, zazpiak edo zazpi orenak esatea izanik, ez litzateke jauzi haundia idazleak zazpi orduak izkiribatzea.

13. Urteak eta data:

Urtea bi modu hauetara esan daiteke:

- (371) “1813: mila zortziehun eta hamahiru.
1813a: mila zortziehun eta hamahirua.
1983 garrena: mila zortziehun eta hamairugarrena”.

Data oso-osorik jartzen dugunean:

- (372) “1983-1-21ean: 1983ko urtarrilaren hogeitabatean”.
edo
(373) “1983-1-21a: 1983ko Urtarrilaren hogeitabata”.

Gutunean:

- (374) “Durangon, 1983ko Martxoaren hogeian”.
edo
“Durangon, 1983-3-20an”

Hilabete eta eguna esaterakoan:

- (379) “Urtarrilaren 20a”
nahiz
(380) “Urtarrilak 20”

Hilabeteko lehenbiziko egunari dagokionean:

- (382) “Martxoaren bata”
(383) “Martxoaren lehena”

14. Norbaiten adina adierazi nahi denean bitara egin dezakegu:

- (386) “Hamar urteko haurra”
“Hamar urtetako haurra”

Urte bat bakarrik baldin badu, ken daiteke bat hori, nahiz erabili:
“Urteko haurra”

Geron topatuko dugu:

“Urthe batetako haurra zen Saul” (94).

Koldo Mitxelenaren *Idazlan hautatueta*n, bai lau urtetatik lau urtetara eta bai lau urteko lana ere aurki ditzakegu.

Esamodu bikoitz hauerz gainera, estilo aldetik aberatsa den beste aldameneko hau ere erabilgarria da oso idazterakoan, “Berrogeiko gizona zen ministro izendatzerakoan”.

15. Bost zenbatzaitetik gora, bide desberdinak ditugu frakzio hauek adierazteko. Horrela 7/10 frakzioak, adibidez irakurketa guzti hauek izan ditzake:

- (389) “hamarretik zazpi
hamarretarik zazpi
hamarretatik zazpi
hamarreko zazpi
zazpi hamarren”

Antzera 2/5 frakzioarekin:

- (390) “bostetik bi
bostetatik bi
bostetarik bi
bosteko bi”

Sarakoarenean irakurtzen dugu:

“Athera ziazotela aitari berari bere begietarik bata, eta semeari beretarik bertzea” (95).

Zenbakiotan finagotzat hartuko genuke hamarretarik zazpi erabiltzea.

16. Portzentaietan baditugu, ez izanik, antzeko diruditen adierazpideak:

- (392) “Liburu erdia irakurri zuen”
(494) “Liburuaren erdia irakurri zuen”

Beste esannahi bat dauka, ostera, hurrengo perpausa honek:

- (394) “Liburuaren erdiak irakurri zituen”
edo
(385) “Liburuetatik erdiak irakurri
zituen”
“Liburuetarik erdiak irakurri
zituen”
“Libururik erdiak irakurri
zituen”

Estilo aldetik, behar bada, bata argiago nahiz zehatzago gerta dakioke idazle sortzaileari.

Nire ulermenerako, liburu erdia, liburu baten erdia da, eta liburu erdiak, liburuak erdizka irakurtzen dituela, ahantzi gabe erdi liburuak besterik dela.

Zenbait hiztun, liburuaren erdiak esatera ohituago dago, liburuetarik erdiak esatera baino. Estilistari, geniotasunak darakuskioke, edo, agian, praktikak nahiz sentiberatasunak noiz zein zelan erabili.

17. Komuntadura aditzarekin:

Zenbatzailea bat bada, aditz morfologian singularra ageriko da:

(409) “Filme bat ikusi dut”. Bat horren ordeaz artikulua balerama bezala.

Zenbatzailea ez baldin bada bat, besteren bat baizik eta sintagma osoa –zenbatzileaz gain–, artikulua mugatzen baldin badu, aditz morfologian pluralaren aztarna ageriko da:

(410) “Bost andreei eman diet”.

Gainerako kasu guztietan singularrez edo pluralaz ageriko da aditza:

(411) “Bost andreri eman diot”.
 “Bost andreri eman diet”.

Honetan, bata nahiz bestea azaltzen zaizkigu idazleetan Leizarragandik hasirik. Beraz, hemen ere idazle bakoitzak subjektibotasunaren arabera beharko du nortasunez jokatu.

18. Ordinalak:

len kasuko aldakiak:

(415) “bat-lehen
 lehenengo
 lehenbiziko
 lehendabiziko”

Ordena bat amaitzen denean:

(418) “Azken
 Azkenengo
 Azkeneko”

-engo atzikia eta garren:

(419) “bigarren bigarrenengo bigarreneko
 laugarren laugarrenengo
 laugarreneko”

Axularrek dakar:

“Lehenago, Apostoluen denboran, eta oraino Apostoluak hillez gero ere lehenbizi berri hartan” (96).

“Erregeren *lehenbiziko* semeak” (97).

“Zeren batz *azken* egunean, iautsiko baitira” (98).

Norbaitek lehenengoren parean lehengo erabil baleza, ez luke ahantzi behar hor sor daitekeen zalantzagarritasuna, zeren lehengorekin bi zentzu adierazten baitira, hau da: lehengo (= lehen) eta lehengo (= ez oraingo). Alderantziz, zalantza, semantikarako ere baliozko dateke, jakina.

Ordinalek eta zenbakiak aukera polifazetikoak eskuratzen dizkigute, beti ere, izenlaguna eta izenaren artean kokaturik:

- (428) “Hauek dira bi lorategitako loreak”.
 “Hauek dira bi lorategietako loreak”.
 “Hauek dira lorategiko bi lore”.
 “Hauek dira lorategiko bi loreak”.

19. Multzotik aukera egitean:

Multzo batetik aukera egin behar dugunean, -eko, etatik (edo -etarik) edo -tan atzizkiak erabiltzen ditugu.

- (429) “Zapietatik hoberena”
 “Zazprietako handiena”
 “Bietatik batek”
 “Bietarik batek”
 “Bederatzietan handiena”

Axularrek: “Aita eta semeak bere begietarik bana galdu zuten”.

Gaurko idazleari, estilistikaren araudia baino gramatikaren legedia inposatzen zaiola nabarmentzeko, aski da ikustea zelan, eguneroko berbetan bostetarik bi, urterik urtera, e.a., darabiltzanari ez zaion behin ere narraziora pasatzen urtetik urtera, bostetatik bi edo antzerako esamoldea ez denik. Ikasi duena inposatzen zaio idazleari, ahozkoa baino gramatikakoa, testuan ikusi duena goragokotzat harturik. Baliteke, ordea, idazle berberorrek ezagut baleza Axular maisuaren erabilerak —non -rik aurkituko duen—, segurtasuna bereganaturik, hartaz baliatu ere egitea. Eta gerta litekeena da, irakurleagoak —zenbait eskualdetan ez balerabil ere—, oso ondo jasotzea, zeren ez baita, nik uste, euskaldunik “Donostiatic txera” perpausaren aldamenean “Mendirik mendi” ezagut ez dezakeenik.

20. Kalkulu eragiketak:

Euskarazko irakaskuntzan erabiliak:

Gehiketa: 5 gehi 5 berdin 10 ($5 + 5 = 10$).

Kenketa: 3 ken 1 berdin 2 ($3 - 1 = 2$).

Biderketa: 4 bider 3 berdin 12 ($4 \times 3 = 12$).

Zatiketa: 4 zati 2 berdin 2 ($4 : 2 = 2$).

Beste hizkuntzetako erabilerak kontutan harturik:

Adizioa: 5 plus 5 berdin 10 ($5 + 5 = 10$).

Substrazioa: 3 minus 1 berdin 2 ($3 - 1 = 2$).

Multiplikazioa: 4 per 3 berdin 12 ($4 \times 3 = 12$).

Dibisioa: 4 inter 2 berdin 2 ($4 : 2 = 2$).

Hemen, adizio erabiltzen den tokian suma ere erabiltzea ez da aberasgarri, bat finkatzeko premian baikaude. Eta estilistikaren aldetik so eginik, —gailan jakintsu direnak gutxietsi gabe—, bidezko deritzogu, O.H.O.erarte gehiketa, biderketa..., oker ez banabil Alemanez ere jokutzen den antzera.

21. Distributiboak:

1. Aldien adieraztasuna.

Behin/baten

Bi aldiz/bi bider/birritan/bitau

Hiru aldiz/hirutan

Hara Pedro Agerrek:

“Asko othe da geroko luzaturik, urthean behin konfesatzea?” (99).

Nik bezain ongi dakizue baten doala nagusituz behin-en kaltetan. Ipuinetarako behin-en ahuleziak, agian, baten laguntza eskatu du. Horrela behin batean formula egina sorturik. Kasu honetan, batean-bestean, batetatik bereiztearen aldeko agertu arren, eta gorago badirudi ere, klitxe eginaren balioa funtsezkoago dela esango dugu, oraingoan, gramatikaren araberrako zuzenketa baino, behin batetan baino, alegia.

22. Zenbait:

Zenbatzaile zehaztugabe hau ezkerrean nahiz eskuin aldean joan daiteke:

(444) “Zenbait andrekin ez du onartuko hori”

“Andre zenbaitek ez du onartuko hori”

Aditzarekiko komuntzaturari dagokionez, berriz, aditza singularrez nahiz pluralrez joango da:

(447) “Zenbait zerri ikusi dut”
“Zenbait zerri ikusi ditut”

Besterekin ere antzera joka genezake, nahiz eta eskuinaldean modu markatuagoan erabiliko genukeen:

“*Beste* herrian bizi da”

“Herri *bestean* bizi da”

23. Asko:

Zenbatzaile zehaztugabe hau, ezkerrean edo eskuinean joan daiteke:

“Gizon asko”

“Asko gizon”

Zenbatzaile honen aditzarekiko komuntztadura, singularrez nahiz pluralrez doake.

Asko eta anitz parekoak ditugu.

Axularrek idatzi zigun:

“Anhitz milla urte, anhitz mendu du, hemen gaudezilla” (100).

“Zeren bera baita bere baithan eder asko” (101).

“Kondenatu guztien edukitzeko asko handia” (102).

Asko othe da geroko luzaturik, urthean behin konfesatzea (103).

Inon behar bada idazle begia, hemen ere behar da, ezen espainolaren menpekotasunetik datorkigun “asko denbora” moduko ikastola-perpauen aurrean, idazle klasikoan, J.B. Agirreren “asco becaturen” tankerakoak erabiltzen ikasi behar baitugu.

Zilegi izan bekit, behingoz bederen, Axularrek eskaintzen dizkigunetarik eredu izan litekeen arestian aipatutakoa berrazpimarratzea:

“Bera baita bere baitan”

Prosa poetikoko aztarna den perpausa horretan, Sarako erretoreak entzun egiten du hizkuntza, barnean bor-bor dabilkion musikalitate koloretzutikako doinua datorkio eskuetako luma kantarira.

24. Asko-ren erabilera:

Beldur izan, gose izan, maite izan/ukan-en gisako izen zenbakaitzetan, beldur *handia* eta abar esan ordez, asko erabiltzeko joera oso hedaturik dago.

Guk halako perpausak osotzerakoan, asko badarabilgu, hizkera arruntean ari gara eta goimailakoan beldur asko daukat erabili ordez “Izugarri beldur naiz”; “Biziki maite zaitut”; “Hotz handia dago” eta baliokideak idatz ditzagunean; beti ere, subjektibotasuna ematen dela ahantzi gabe.

A) “Maitasun *asko* dauka Teresak?”

B) Ez, bakarra uste dut, senarrarekin bakarrik dabil.

A) Ez dut zenbat galdetu! Ea asko maite duen emaztea!

B) Ah, eta maitasun handia dion jakin nahi duzu? Bai, baiezkoan nago.

25. Asko mugatua:

Zenbait mintzairatan asko, artikulua eta guzti adjektibo baten ondotik agertzen zaigu, esaten da Euskaltzaindiko gramatikan. Baina gramatikako arauetan baino estilistikan sartu behar da, balio espresiboa du eta.

(466) “Polit askoa da etxe hura”.

(466) “Polit askoak dira etxe haiek”.

Modu berean erabiltzen da aski ere

(467) “Gizon jator askia da hori!”

Esapide horiek ondo eta ongi adberbioez baliaturik eman daitezke.

(468) Etxe hori ondo polita da!

26. Guti:

Guti zenbatzaile zehaztugabeak aldaki ugariak ditu: gutxi, gutti, e.a.

“Zeren hartaraz gero, *gutiak* dira ongi libratzen direnak, galdu gabe eskapatzen direnak” (104).

Behin bakarrik bada ere, grafia ikutuko dugu.

Axularrek idatzi zuen:

“Finean eskiribatze hunen gainean, diot ezen, nola latinak bi i eta bi v egiten baititu bat eta hartzen batentzat: adjicio, conjicio, vultus, vulnus. Eta españolak ere bi l egiten baititu bat, llamo, lloro: hala euskarak ere bi t egiten dituela bat, *ttipia, ttipittoa, gizonttoa, haurtooa*. Zeren eskiribatzeraz txipia, txipittoa, gizonttoa, haurtooa ezta ongi heldu, euskaraz ongi mintzatzen direnen artean” (105).

“Vemos con claridad que el problema no está en los sonidos vascos, sino en las grafías que se les han dado, que son inaceptables para el que habla bien euskera. ¿Se estará refiriendo a S. Povreau y a Materre, el antecesor de Axular, que seguramente no eran vascos”? (106).

Nik, hizkuntzaren mailak grafiari buruz ezartzerakoan, baditut bai honetan zein antzerako kasuetan oztupoak. Ene gogoz guti goimailakoagotzat, kultuagotzat joko nuke gutxi baino, zerbaitetarako da Axular maisu eta.

Gaur, ordea, neure gogoko ez den ortografian ibili beharrean aurkitzen naizenez, ez da errez zuzen jokatzeari Pharmazia ph-rekin oso dut atsegin baina Euskaltzaindiaren joera ez doa bide horretatik nahiz eta kultur hitzei buruz erabakirik hartu ez duen. Nik ulertzen dut –larrutik pagatu dut eta– haren inguruan sortu zen arazoen nolako arriskuan jarri izan duten batasuna eta bada- kit, arretaz, kontuz jokatu behar dela, baina jaun-andreok extra, extraterrestre, extradizio s-z idazteko araua argitaratzea, hori markakoa da. Ez hobe, ez txarragoa delako, berez, estilistikatik begiraturik argotaren mailako agertzen delako baino.

27. Franko:

Hiru erabilera ditu zenbatzaile honek:

- (486) “Franko gizon”
- “Gizon franko”
- “Gizona franko”
- “Bada hemen bentura franko” (107).

28. Zenbatzaile orokorrak:

Dena zenbatzailea bakarrik doa, izenik gabe:

- (492) “Mutiko horrek dena daki”
- “Denak sartu ziren gela hartan”

Guztia edonoiz ager daiteke izen batekin edo bakarrean.

Aurreko hori gramatikari esaten zaigun arrren, idazleak aise nabarmenduko du “Esandako denak ziren egia” moduko perpausa sortzeko premia. Ez genuke

ecartzat ere hartuko ezen bertso saioetara lihoanak behin eta berriz entzungo lituzke “Euskal Herri denak” tankerako bertsoak.

“Bertze hizkuntza eta lengoaia komun guztiak” (108).

“Guztiek zuregana laster” (109).

29. Oro zenbatzailea:

9.1. Izena artikulurik gabe + oro + kasu-marka:

(497) “Gizon orok behar luke pentsatu”.

9.2. Izena + artikulua + plurala + oro + kasu marka:

(408) “Gizonak oro hilkorak dira.”

“Gizonak orok esan dute”.

Bakarrik ere ager daiteke:

(499) “Orok dakite”.

Axularrek:

“Egun oro meza entzutea” (110).

Ahoskoan arkaikotua dagoen arren —haren orde den/denak, guztia/guztiak erabiltzen delarik—, idatzian oso aberatsa eta esanguratsua da oro. Hara adibidea:

Gazteak oro dira urre.

“Ifarraldeko hizkera batzuetan oroek —datibo pluralean oroer—, eta halako formak ere badabiltza egungo egunean, artikulua plurala itsatsirik daramatela” (111).

III. Nolakotzaileak

Zein, zer, zenbat, beste, edozein...

1. Izen sintagmaren ezker aldean ageri dira:

Edozer gauza esaten duzu

2. Ez dute mugatzailerik onartzen besteren kasuan izan ezik.

“Zein parte estimatzen duzu hobe, Iainkoarena ala deabruarena?” (112).

Besteren kasuan eskuinaldea ere ezagun duke euskaldunak:

“Herri bestean bizi zen” jaso baitut neuk

Belarriak, senak eta doinuak egokioagotzat ematen didate, perpausaren barruko ordenari begira:

“Zein kotxe duzu nahiago?

Zein kotxe nahiago duzu?” baino

“Pluralaren garatzea zein forman ere agertzen da Euskal Herriaren zati baterako..., jatorriz berdin balio zuen singularrari nahiz pluralari begira. Nabarmen denez zeintzuk esaten da, batzuk formaren analogiaz sortua, eta arrazoi horrexegatik zein singularizat hartzen da... Beste alderdi batetik edozein forma deribatuan..., ez da pluralik batere garatu” (113).

Helmuga honetan burutzen dut oraindainoko determinatzaileei buruzko lana. Estilistikarako egokiago delakoan, metodo analitikoaz baliatu naiz. Gramatikak damaigun ordenera ohituago gaudelako, morfologiako atal bakoitza ardatz gisa harturik haren inguruan eman ditut arau estilistikoak.

Lehen partean, ordea, metodo sintetikoaren abantailak ez saihesteko, oso teorikoki bada ere estilistikari legozkiokeen oinarrizko legeak adierazten saiatu naiz, Axular maisua giltzarri eta gidari izan dudalarik.

Azken fineko oharra

Besterik eta bestela uste duenik faltako ez den arren, nik enea adierazi beharko dizuet. On zen, argi eta seguru Altuberren joskera bizikletan ibiltzen ikasteko, hemengo eskualdeetakoentzat, jakina, ezen inola ere ez euskaldun guztientzat. Metodo finkoa zen perpausen ordena moldatzen ikasteko. Geroztik, ordea, errepide luzeagoak ibili beharra izan dut batean, aldapak igoteko premia, hurrengoan. Eta nik, egunoro nabarmentzen nuen noraino zen nekeza pinoi fixoan etxeko bide zidorra, Nafarroako lautadak nahiz Bilbotik Behobiarako autobidea kurritzea.

Txirindulari profesionalen makinak aztertu nituen, haiek darabiltzaten tankerako pinoiak neureganatzeko. Orain, badut bat aldaparakoa, bestea jaistekoa, lautadetarakoa ere bai, eta horrela.

Arinago, azkarrago mugitzen naiz Altuberren txirindolako pinoia gibeleraturik? Ez, ezta hori! Orain ritmoak aldatzen dakit. Estilo askatua dei genezakeena eskuratu dut idazmolde desberdinoi esker.

Ondotxo dakit, guztiarekin ere, ezer guti dela tresnarik egokiena gaitasunik gabearen idazluman. “Les règles disiez-vous encore, ne peuvent suppléer au génie, s’il manque elles seront inutiles” (Buffon). Alderantziz, baina, pinoi bakarreko bizikletaz “tourra” irabaz lezanak ere beharko lituzke irentsi hainbat arauz-kanpoko doping, printzeen Parnaso-ra jarraitzaileen txalo artean garaile heltzeko.

Eskerrik asko.

Bibliografia

1. JEAN DUBOIS Y OTROS: *Diccionario de Lingüística*. Alianza Editorial, S.A. Madrid, 1979, 245. orr.
2. JEAN DUBOIS Y OTROS: Op. cit., 246. orr.

3. KOLDO MITXELENA: *Euskal lingüistika eta literatura*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbo, 1981ean, 63, orr.
4. TALDEAN: *Fontes* n.º 16, Enero-Abril 1974. "Homenaje a Axular", 127. orr.
5. J. M. GONZALEZ-CREMONA: *Dic. General de Frases y dichos Célebres*. Ed. Mitre. Barcelona, 1987, 196. orr.
6. B. ATXAGA: *Argia* aldizkaria, 1988.eko iraila 1210, 36. orr.
7. Federico KRUTWIG: *Stylistikeaz eta styloari buruz*, 1. orr. Azkue Biblioteka. Euskaltzaindia.
8. BUFFON: *Discours sur le style*. Espasa-Calpe. Barcelona, 18. orr.
9. Aita VILLASANTE: *Fontes*, op. cit., 36. orr.
10. Koldo MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 121. orr.
11. José M. POZUELO: *La lengua literaria*. Librería Agora, S.A. Málaga, 1983, 37. orr.
12. Koldo MITXELENA: *Euskal Lingüística eta Lit.*, op. cit., 274, orr.
13. AXULAR: *Gero, Jakin* Arantzazu. Oñati, 1976, 11. atala.
14. Umberto ECO: *La bustina de Minerva*. L'espresso, 31 Luglio 1988.
15. K. M.: *Euskal Lingüística eta Lit.*, op. cit., 259. orr.
16. José M. POZUELO: Op. cit., 78. orr.
17. *Fontes*, op. cit., 121. orr.
18. Aita VILLASANTE: *Fontes*, op. cit., 36. orr.
19. AXULAR: *Gero*, op. cit., 10. atala.
20. *Argia* aldizkaria, 1.210. zenbakia, 38. orr.
21. José M. POZUELO: Op. cit., 36. orr.
22. Gotzon GARATE: *Erdarakadak*, Mensajero, Bilbon, 1988an, XV. orr.
23. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, Etor, A., Bilbo, 1972, 164. orr.
24. *Fontes*, op. cit., 147. orr.
25. AXULAR: *Gero*, op. cit., 10. orr.
26. Luis VILLASANTE: "Axular: Mendea, Gizona, Liburua", *Jakin A.*, Arantzazu, Oñati, 1972.
27. BARANDIARANGO Joxemiel: *Fontes*, op. cit., 102. orr.
28. Aita VILLASANTE: *Gero*, op. cit., X. orr.
29. *Fontes*, op. cit., 100. orr.

30. Koldo MITXELENA: Euskaltzaindia, *Euskera*, 1968, 218-219. orr.
31. Andolin EGUZKITZA: *Correo* aldizkaria, 1988-VII-21.
32. Koldo MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 104. orr.
33. Koldo MITXELENA: *Euskal Lingüistika eta Lit.*, op. cit., 263. orr.
34. G. ETXEBERRIA, I. IÑURRITEGI: *Euskal Literatura*, E.H. Unibertsitatea, Bilbo, 1985, 215. orr.
35. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, op. cit., 165. orr.
36. Martin LINGS: *El secreto de Shakespeare*, Ed. de la Tradición Unánime. Palma de Mallorca, 1988, 10. orr.
37. AXULAR: *Gero*, op. cit., 36. orr.
38. G. ETXEBARRIA, I. IÑURRITEGI: Op. cit., 214. orr.
39. BUFFON: Op. cit., 19. orr.
40. AXULAR: *Gero*, op. cit., 159. atala.
41. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, op. cit., 165. orr.
42. AXULAR: *Gero*, op. cit., 43. atala.
43. AXULAR: *Gero*, op. cit., 265. atala.
44. AXULAR: *Gero*, op. cit., 115. atala.
45. Martin LINGS: Op. cit., 154. orr.
46. José M. POZUELO: Op. cit., 77. orr.
47. Federico KRUTWIG: Op. cit., 13. orr.
48. Gotzon GARATE: *Erdarakadak*, op. cit., XIII. orr.
49. Koldo MITXELENA: *Euskal lingüística eta lit.*, op. cit., 59. orr.
50. Alfonso IRIGOYEN: *De re philologica linguae vasconicae II*. Bilbo, 1987, 54. orr.
51. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera XXX*, 129. orr.
52. AXULAR: *Gero*, op. cit., 4. atala.
53. Koldo MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 133. orr.
54. Azkue Biblioteka. Euskaltzaindia.
55. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera*, 1985, 129-139. orr.
56. AXULAR: *Gero*, op. cit., 3. atala.
57. AXULAR: *Gero*, op. cit., 2. atala.
58. AXULAR: *Gero*, op. cit., 3. atala.

59. Alfonso IRIGOYEN: *De re philologica*, op. cit., 55. orr.
60. AXULAR: *Gero*, op. cit., 13. atala.
61. *Euskal Gramatika*. Euskaltzaindia.
62. AXULAR: *Gero*, op. cit., 342. atala.
63. María ARRIETA: 1988-IX-11.
64. AXULAR: *Gero*, op. cit., 109. atala.
65. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*.
66. Gramatika diogunean, Euskaltzaindikoaz ari gara.
67. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, op. cit., 7. orr.
68. AXULAR: *Gero*, op. cit., 127. atala.
69. AXULAR: *Gero*, op. cit., 109. atala.
70. José M. POZUELO: Op. cit., 55. orr.
71. AXULAR: *Gero*, op. cit., 170. atala.
72. AXULAR: *Gero*, op. cit., 11. atala.
73. AXULAR: *Gero*, op. cit., 5. atala.
74. José M. POZUELO: Op. cit., 59. orr.
75. AXULAR: *Gero*, op. cit., 274. atala.
76. AXULAR: *Gero*, op. cit., 231. atala.
77. AXULAR: *Gero*, op. cit., 261. atala.
78. AXULAR: *Gero*, op. cit., 13. atala.
79. José M. POZUELO: Op. cit., 54. orr.
80. AXULAR: *Gero*, op. cit., 9. atala.
81. AXULAR: *Gero*, op. cit., 261. atala.
82. AXULAR: *Gero*, op. cit., 18. atala.
83. AXULAR: *Gero*, op. cit., 78. atala.
84. AXULAR: *Gero*, op. cit., 4. atala.
85. AXULAR: *Gero*, op. cit., 389. atala.
86. A New Testament Interlinear with Lexicon and Synonyms. Chicago, 1946, J. 4, 27.
87. LEIZARRAGA, I.: CH. G.J.T.B., Hordago, J. 4. 27.
88. AXULAR: *Gero*, op. cit., 13. atala.

89. LEIZARRAGA: Mt. XXVI, 53.
90. AXULAR: *Gero*, op. cit., 156. atala.
91. AXULAR: *Gero*, op. cit., 9. atala.
92. AXULAR: *Gero*, op. cit., 10. atala.
93. AXULAR: *Gero*, op. cit., 385. atala.
94. AXULAR: *Gero*, op. cit., 125. atala.
95. AXULAR: *Gero*, op. cit., 231. atala.
96. AXULAR: *Gero*, op. cit., 343. atala.
97. AXULAR: *Gero*, op. cit., 370. atala.
98. AXULAR: *Gero*, op. cit., 378. atala.
99. AXULAR: *Gero*, op. cit., 342. atala.
100. AXULAR: *Gero*, op. cit., 389. atala.
101. AXULAR: *Gero*, op. cit., 331. atala.
102. AXULAR: *Gero*, op. cit., 373. atala.
103. AXULAR: *Gero*, op. cit., 342. atala.
104. AXULAR: *Gero*, op. cit., 147. atala.
105. AXULAR: *Gero*, op. cit., 9. atala.
106. Itziar MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 87. orr.
107. AXULAR: *Gero*, op. cit., 49. atala.
108. AXULAR: *Gero*, op. cit., 11. atala.
109. AXULAR: *Gero*, op. cit., 2. atala.
110. AXULAR: *Gero*, op. cit., 321. atala.
111. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera XXX*, op. cit., 131. orr.
112. AXULAR: *Gero*, op. cit., 325. atala.
123. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera*, op. cit., 132. orr.

UN TORO ESTILISTA: DEL DIALOGO PLATONICO AL MONOLOGO DE AUTOR

Comunicación para el Congreso de Estilística de los días 29 y 30 de septiembre, a celebrar en la villa de Gernika, organizado por la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Valentí Gómez i Oliver

Universidad de Roma

“El problema de los métodos científicos para el conocimiento de lo literario está en pie: el castillo no ha sido ganado. Hemos girado en torno a él, hemos reconocido sus muros, sus rondas, sus arrabales. Sólo la intuición, sólo las saetas silbadoras salvan los muros y llegan hasta la interior morada. Allí reina la luz” (1).

Esta cita de la obra de Dámaso Alonso sobre la *Poesía Española*, y más concretamente del párrafo final del Capítulo: “Límites Teóricos de la Estilística”, nos sirve, en buena medida, para sintetizar lo que ha sido la génesis de nuestro trabajo: una intuición sobre un símbolo, el *toro*, y a continuación una breve aproximación a diversos textos que hablan sobre/ de él, desde algunos de los puntos de vista que su figura ha generado en el transcurso de la historia: mitológico, cosmogónico, simbólico, tauro-máquico, teniendo en cuenta la afirmación del mencionado estudioso de que “el objeto de la estilística es la totalidad de los elementos significativos del lenguaje (conceptuales, afectivos, imaginativos)” (2). Al entrar de lleno en el comentario de los textos, hemos considerado desde el punto de vista “literario” a los términos *diálogo* y *monólogo* como términos complementarios, y como fuerza motriz de un producto o resultado que funcionará en el espacio simbólico que ambos términos generen (y más concretamente los actores principales que en su nombre intervienen: el

(1) Dámaso ALONSO: *Poesía Española*, “Ensayos y Métodos y Límites estilísticos”, Editorial Gredos, Madrid, 1981⁵, Col. Estudios y Ensayos, 1, p. 595.

(2) Dámaso ALONSO: Ob. cit., p. 584 (Véase también pp. 481-493) Véase también: René WELLEK, Austin WARREN: *Teoría literaria*, ed. cast. Editorial Gredos, Madrid, 1981⁴, 4 reimp., p. 292.

toro; los reyes-sacerdotes/hombres y los dioses/espectadores) como el tercer elemento de un ternario, en el sentido que le atribuye a la Tríada extremo-oriental el estudioso René Guénon (3).

* * *

1. A lo largo de los siglos, el toro, ese animal tan emblemático ha encontrado diversas y bien significativas moradas. En tiempos prehistóricos se “refugió” en muchas ocasiones en las impresionantes pinturas de las cavernas a ambos lados de los Pirineos. En tiempos más recientes también han deambulado no muy lejos de esta villa de Gernika.

Muchos historiadores coinciden en atribuirle a la población de Teruel una gran antigüedad, hasta el punto de afirmar que ya existía en la época de los fenicios con el nombre de *Turba*, el cual ellos modificaron en el de *Thorbat* o *Tourbet*. Más adelante los griegos lo convertirán en *Turbalium* y los romanos en *Turba oppidum* (pueblo o ciudad de Turba). Hay quien afirma —como el erudito Miguel Cortés en su *Diccionario Geográfico histórico de la España antigua*— que el nombre de Turba o Thorbat se deriva de las dos palabras hebreas *Thor* y *bat*, que corresponden a las dos latinas *Domus tauri* y significan *casa* o *lugar del toro* (4). Hay quien pretende que cuando los fenicios desembarcaron en las costas del Mediterráneo, una parte de ellos siguió el curso de un río remontando la corriente para encontrar un lugar donde establecerse. Hallaron una zona en la que había una tierra óptima y muchísimo ganado por lo que allí construyeron un pueblo. Al río y a la población le dieron el nombre de *Turriar* o *Turia*, a causa de la abundancia de toros que por allí correteaban. Tal vez por esto, o debido a otras razones, hay quien ha querido justificar el origen del cuartel o segunda parte del escudo de la ciudad de Teruel, en el que figura la imagen de un toro con una estrella por encima de sus astas.

Hay quien opina que el origen de colocar en el escudo de armas de Teruel el emblema del toro y de la estrella se basa en una tradición que, celosamente, conservan los turolenses. Se debería, según ésta, a que cuando las fuerzas de Alfonso II conquistaron la fortaleza de la ciudad, había en una parte de la colina en la que hoy se asienta la misma, un bosque muy frondoso. Y en él, varios esforzados del rey encontraron a un bravo novillo, al cual iba siguiendo desde el cielo una estrella resplandeciente. Quienes creen que dichos guerreros fundaron la ciudad, aseguran que uno de ellos, un tal Sancho Sánchez Muñoz, gracias a la

(3) René GUENON: *La Grande Triade*, ed. it., Adelphi Edizioni, Milano, 1980, especialmente Cap. II: “Generi diversi di Ternari”, pp. 23-31.

(4) Cf. *Enciclopedia Universal Ilustrada*, Espasa-Calpe, Madrid, Tomo LX, pp. 1571-1572.

intervención divina, vio en sueños una serie de señales que le marcaron el sitio dónde tenía que establecer la nueva ciudad.

Y un toro estilista, el “torico”, (5) se yergue todavía hoy en la plaza homónima de la ciudad aragonesa como un símbolo, el cual revela algo *más* que el aspecto de la vida cósmica que ha de representar (6) puesto que el símbolo es siempre una creación de la psique. La presencia física inmutable de la estatua —hasta ahora— contrasta con la constancia férrea del anacoreta *Simón del desierto*, a quien otro aragonés, de Calanda, le dedicó una singular obra cinematográfica homónima y al final de la misma arrojó al pobre Simón, valoroso estilista, en brazos de la Cosa, la mujer-demonio, arrastrándolos a los dos a un trepidante cabaret de Nueva York (7).

* * *

2. En la cosmogonía de los antiguos persas ocupaba un lugar importante el toro, criatura de Ormuz, pues contenía los principios de la vida de los hombres, de los animales y de las plantas. Se le llamaba *toro simbólico* o *primitivo* y si bien fue sacrificado por Arimanes, el primer hombre, Kaiomorts, salió de su hombro derecho y la vida de todos los animales surgió de su hombro izquierdo.

En el mundo egipcio antiguo, la potencia sexual —tanto la humana como la animal— era representada por el jeroglífico | K 3 |, pronunciado *ka* (8), que significa tanto “ka”, potencia sexual y “toro”. Se consideraba que dicha potencia hundía sus raíces en el mundo vibratorio del *ka* o cuerpo astral del difunto (9). Como para conseguir la inmortalidad, mediante la perpetuidad del *ka*, era necesario que previamente se produjera la muerte del difunto, no resulta descabellado relacionar la

(5) Cf. Santiago LOREN: *Aragón, (Guías de España)*, Ediciones Destino, Barcelona, 1978², pp. 503, 505 y 512. Véase también: *Gran Enciclopedia Aragonesa*, Unión Aragonesa del Libro, Zaragoza, 1984, 12 Vol; esp. voz “Teruel”, Tomo XII, pp. 3185-3210, en part. voz “torico”, p. 3196.

(6) Cf. Mircea ELIADE: *Imágenes y Símbolos*, ed. cast, Taurus Ediciones, Madrid, 1974, Col. Ensayistas, 1, p. 190.

(7) El autor cinematográfico es Luis Buñuel. La película *Simón del Desierto*, fue rodada en México en el año 1965.

(8) Véase, *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache im Auftrage der deutschen Akademien herausgegeben von Adolf Erman und Herman Grapow*, Akademie Verlag, Berlin, 1955. (Véase también, Sir Alan Gardiner, *Egyptian Grammar*, London, 1967³).

(9) Cf. *Il Libro dei Morti degli Antichi Egizi* (Papiro di Torino), Edizioni Mediterranee, Roma, 1986, (a cargo de Boris de Rachewiltz), especialmente el “Piccolo Dizionario Mitologico e Topografico”, (ed. cast. *El Libro de los Muertos de los Antiguos Egipcios* (Papiro de Turín), Ediciones Destino, Barcelona, 1989, en prensa, (trad. de V. Gómez i Oliver).

potencia sexual con la inmortalidad del espíritu y con el toro, símbolo de la sexualidad por antonomasia. Todavía hoy en día se celebran en Africa ritos propiciatorios de la fertilidad y la sexualidad sobre las tumbas de muertos fallecidos recientemente (10).

Claudio Eliano, romano que escribía en griego, en su delicioso libro *De natura animalium*, acopia una gran información sobre los animales, los cuales sin disponer de la facultad del raciocinio han sido favorecidos por la naturaleza con atributos de enorme valor, siendo al mismo tiempo “poseedores de no pocos méritos extraordinarios también en cierta medida compartidos con el hombre” (11). En un estilo “sincero” —como él mismo nos dice en el Prólogo— nos va relatando los conocimientos, observaciones y reflexiones que causaba el comportamiento de los animales en personas de tan fina sensibilidad como la suya. Los tres elementos significativos del lenguaje a los que nos hemos referido en la breve Introducción (véase la nota (2)), se conjugan en esta obra con un equilibrio digno del mayor aprecio. Y era casi inevitable que en dicho libro se refiriera a un pueblo, tan cercano en distancia al suyo pero tan alejado a veces en mentalidad, como el de los “bogadores del Nilo”: “Entre los egipcios también es adorado un toro negro, Onufis. El sitio en que se lo cría tendrán que decirlo las consejas egipcias porque es un nombre bastante complicado. El pelaje de este toro crece al revés que el de los demás. Otra particularidad según se cuenta, este toro es más grande que otros, más aún que los caonios, a quienes los habitantes de Tespros y de Epiro llaman *engordados* y que son descendientes de los bueyes de Gerión. Este Onufis vive de alfalfa” (12).

Dentro del pantheon egipcio, el Toro sagrado, Apis, simboliza la fertilidad de *Kemet* (la “Tierra Negra” o Egipto). La peregrinación de este animal a lo largo del Nilo, el dios a menudo hermafrodita Hapy, durante el período del plenilunio —es bien conocida la relación existente entre la Luna y la sexualidad en muchos cultos y religiones diversos— tenía como finalidad hacer partícipe al río de la potencia de Apis, y conseguir que las aguas sagradas emanasen efluvios de fertilidad hacia todo el país.

En diversas mitologías (13) —sobre el valor literario del mito han sido publicados últimamente estudios muy exhaustivos (14)— aparece

(10) Cf. Boris de RACHEWILTZ: *Eros Negro* (Costumbres sexuales en Africa), ed. cast. Sagitario Ediciones, Barcelona, 1967.

(11) Cf. Claudio ELIANO: *Historia de los Animales*, ed. cast. Ediciones Orbis, Barcelona, 1988², “Biblioteca Personal de Jorge Luis Borges”, Vol. 44, Prólogo, p. 11, (trad. de María Otero).

(12) Claudio ELIANO: Ob. cit. Libro XII, 11, p. 220.

(13) Sobre la mitología, véase: Julio CARO BAROJA: *De la superstición al ateísmo*, Taurus, Madrid, 1974, Col. Ensayistas, 115, pp. 203-227.

(14) Cf. José ALSINA CLOTA: *Problemas y métodos de la Literatura*, Espasa-Calpe, Madrid, 1984, “Espasa Universitaria”, 22, pp. 292-295.

con una prepotencia harto marcada la figura del toro. Baste recordar, permaneciendo en el ámbito de la mitología griega, el séptimo trabajo de Heracles (15) en el que el héroe helénico debe capturar al Toro de Creta y conseguir llevar al monstruo a Micenas; o el décimo trabajo (16) en el que tuvo que llevarse, sin pedirlos ni pagarlos, a los bueyes de Gerión, el rey de Tartessos (¿Se llegará algún día a saber algo más concreto sobre esta fascinante cultura tartésica, emparentada en opinión de algunos eruditos con la Atlántida platónica?); o en el Minotauro, monstruo con cabeza de toro y cuerpo humano (17). Y en otros círculos culturales su presencia es también frecuente. Pero más que hacer un repaso exhaustivo de ellos (no es este el ámbito adecuado ni tenemos la competencia requerida) lo que nos interesa resaltar es la dicotomía que presentan algunas concepciones mitológicas. Unas ven al toro como un símbolo de la tierra, de la madre, de lo femenino, mientras que otras lo consideran como símbolo del cielo, del padre, de lo masculino (18). Esta ambivalencia simbólica se evidenciará, sutilmente, en uno de los ritos (19) cuyo pleno significado es de compleja y difícil comprensión. Nos referimos a la tauromaquia.

* * *

3. El *diálogo* es una forma literaria que ya fue empleada entre los antiguos. Platón utiliza esta forma de modo muy distinto al que empleará la novela moderna, en la cual el diálogo (20) entre los diversos personajes se convierte en una representación o dramatización de la vida que fluye a su alrededor. Lo que el filósofo griego hace, por el contrario, es presentarnos una reflexión personal, profunda y casi siempre exhaustiva que va desarrollándose de manera dialéctica. Las palabras diálogo y dialéctica están, además, emparentadas etimológicamente. Se podría hablar, en cierta medida, de un “falso”, o mejor dicho, de un “aparente” diálogo, donde los diversos actores —encabezando el reparto la genial creación del “personaje” Sócrates— que recitan en las bóvedas y cavernas platónicas no serían más que originalísimos monólogos interiores. Este artilugio literario creado por Platón, nos recuerda el aforisma de Karl

(15) Véase, *Diccionario de la Mitología clásica*, 1, Alianza Editorial, Madrid, 1981², Lib. de Bols. 791.

(16) Véase, Robert GRAVES: *Los Mitos Griegos*, 2, ed. cast., Alianza Editorial, Madrid, 1985, Lib. de Bols. 1111.

(17) Cf. Robert GRAVES: Ob. cit., pp. 365-366.

(18) Cf. Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT: *Dictionnaire des Symboles*, Editions Robert Laffont et Editions Jupiter, Paris, 1982, éd. rev. et corr., pp. 929-934.

(19) Véase, relacionado con el “Toro de San Marcos”, Julio CARO BAROJA, *Ritos y Mitos Equivocos*, Ediciones Istmo, Madrid, 1974, pp. 77-110.

(20) Cf. Oswald DUCROT, Tzvetan TODOROV: *Diccionario Enciclopédico de las Ciencias del Lenguaje*, ed. cast. Siglo XXI de España Editores, Madrid, 1983³, p. 348.

Kraus, que una vez metamorfoseado y aplicado al pensador griego, podría convertirse en: "Con los demás *monologo* muy a gusto, pero el *diálogo* con mí mismo es más estimulante" (21).

En algunos mitos platónicos, a menudo de una gran expresividad poética, el autor, al hablar de las catástrofes de la humanidad se refiere a la Atlántida. Por ejemplo en el *Timeo*: "En aquel tiempo, era posible atravesar este mar. Había una isla delante de este lugar que llamáis vosotros las colinas de Hércules. Esta isla era mayor que la Libia y el Asia unidas... Ahora bien: en esta isla Atlántida, unos reyes habían fundado un imperio grande y maravilloso... Pero en el tiempo subsiguiente, hubo terribles temblores de tierras y cataclismos... Y asimismo la isla Atlántida se abismó en el mar y desapareció" (*Timeo*, 25a) (22). Y para contar esta historia singular, pero absolutamente verídica, utiliza una técnica que nos recuerda a un salón de múltiples espejos en el que nuestra imagen se va reflejando sin interrupción, o a una de aquellas muñequitas rusas de madera que nos va propinando, como por arte de magia, más y más muñequitas ante nuestro atónito asombro inicial y posterior prevenida sorpresa. Pues Critias, convertido en una de las polifónicas voces, nos refiere en el diálogo lo que Solón, el "más sabio de los siete sabios" tras haber viajado a Egipto le cuenta al abuelo del narrador, también llamado Critias, quien a su vez le narra a su nieto Amyndro, hermanito de Critias el joven, el diálogo mantenido entre el sabio griego y el sacerdote egipcio. Una correlación de signos lingüísticos que de manera peculiar le confieren al diálogo platónico un "estilo" característico e inconfundible. Es cierto, también, como afirman Ducrot y Todorov (23) que la búsqueda de la significación de la palabra termina siempre en Platón "en un fracaso, en una aporía". Pero no es esta categoría la que debemos destacar, pues, por el contrario, lo que sí es cierto es que por más que la Atlántida pueda ser una metáfora de hechos reales (referida a los atenienses), un hecho histórico, una alegoría o simplemente una invención, lo que realiza Platón con la invención del mito configurado por él es representar y evocar magníficamente aquel singular cosmos utópico.

En el *Critias (o sobre la Atlántida)* (24), diálogo que sigue al *Timeo*, y que no fue escrito en su totalidad o ésta no ha llegado hasta nosotros, nos descubre más atentamente esta utopía: la de una ciudad ideal —los reyes atlantes eran descendientes de la unión entre un dios del mar,

(21) Cf. Karl KRAUS: *Deti e Contraddetti*, ed. it. Adelphi Edizioni, Milano, 1972, (a cargo de Roberto Calasso), Cap. I, p. 79: ("Con le donne monologo volentieri. Ma il dialogo con me stesso è più stimolante").

(22) PLATON: *Obras Completas*, Aguilar, Madrid, 1966, pp. 1147-1148.

(23) Cf. DUCROT, TODOROV: Ob. cit. p. 114.

(24) PLATON: Ob. cit. págs 1206-1217.

Poseidón y una mujer mortal, Clito— condenada al desastre al disminuir en sus habitantes el principio divino de sus fundadores “como consecuencia del cruce repetido con numerosos elementos mortales” (25).

La genealogía de los primeros diez reyes de la Atlántida le plantea ya a su autor el problema del sentido de los nombres griegos aplicados a gentes bárbaras. Por boca de Critias, Solón, al igual que los egipcios que fueron los primeros en transcribirlos (¿de qué lengua, me pregunto yo?), los transcribe a su idioma, el griego. En parejas: Atlas y Eumelo o Gadiro, Amferes y Avaimon, Mneseas y Autóctono, Elasippo y Mestor, Azaes y Diaprepés. No aparece ningún nombre femenino. ¿De dónde los ha sacado Platón? Algunos figuran en poemas homéricos, otros son citados por autores helénicos. Pero, Azaes, ¿de dónde proviene? (26) ¿Hasta cuándo perdurará el titubeo sobre lo que quiso realmente ocultar Platón tras estos nombres?

Entramos de lleno en el fragmento que nos interesa. Nos cuenta Critias, con asombrosa precisión técnica, los ritos que efectuaban los reyes-sacerdotes cuando se reunían para poder aplicar la justicia y se comprometían a juzgarse mutuamente en el caso de haber infringido los decretos de su padre, el dios del mar, que estaban grabados en una columna de oricalco en el templo, en el centro de la isla (27).

[Intercalamos en el texto platónico (28), entre parentesis, las analogías que en él encontramos con el rito y sacrificio tauromáquicos.]

Critias: “Se soltaban toros en el recinto sagrado de Poseidón. Los diez reyes, dejados a solas...” (concentración antes del rito, semejante al torero que se “viste”).

“...luego de haber rogado al Dios que les hiciera capturar la víctima que le había de ser agradable” (No faltan en la iconografía del torero “en capilla” las imágenes de la Virgen, o su propia figura arrodillada orando ante un Crucifijo).

“...se ponían a cazar, sin armas de hierro, solamente con venablos de madera y con cuerdas” (La espada, símbolo del herir y del poder herir, signo de fuerza y de libertad, introduce en el sacrificio tauromáquico el elemento dramático, lo cual le confiere a la tauromaquia un carácter de ternario (en el sentido que decíamos en la Introducción), que presenta una interesante relación con los diversos intentos de tripartición que se ha hecho de la poesía en épica, lírica y dramática (29).

(25) PLATON: Ob. cit. p. 1217.

(26) Cf. PLATON: Ob. cit. *Preámbulo* de Francisco de P. Samaranch, p. 1202.

(27) Cf. PLATON: Ob. cit. p. 1216.

(28) Cf. PLATON: Ob. cit. p. 1216.

(29) Cf. José ALSINA CLOTA: Ob. cit. págs. 110-111.

“Al toro que cogían lo llevaban a la columna y lo degollaban en su vértice, como estaba prescrito...” (Para los atlantes no se trataba sólo de un sacrificio. Tal vez estaban inmolando al mismo Dios, bajo una de las figuras que adopta Poseidón: el Toro, el Mugiente).

“...Tras haber consagrado todas las partes del toro, llenaban de sangre una crátera y rociaban con un cuajarón de esta sangre a cada uno de ellos... Inmediatamente, sacando sangre de la crátera con copas de oro, y derramándola en el fuego, juraban juzgar de conformidad con las leyes escritas...” (El roce del toro con el torero durante los pases bordea en algunos casos lo erótico y en otros entra plenamente de lleno en el mundo del erotismo; la copa o grial que contiene la sangre del Dios inmolado; y el juramento “por la sangre” que oímos efectuar a veces) *“...Luego cada uno bebía la sangre y depositaba la copa, como un exvoto, en el santuario del Dios...”* (Beber la sangre del toro es una de las ordalías de la religión griega; también en otras religiones resuenan estos ecos; los trofeos ensangrentados que se conceden a los toreros, las partes que del animal sacrificado se comen en restaurantes especializados).

“...Cuando llegaba la oscuridad y se había ya enfriado el fuego de los sacrificios, se vestían todos con unas túnicas muy bellas de azul oscuro y se sentaban en tierra, en las cenizas de un sacrificio sagrado” (Trajes de “luces” muy brillantes, en ocasiones azules, que han de reducir lo oscuro y de difícil comprensión en el comportamiento del toro, relucen exaltando los movimientos del torero, los cuales emanan perfumes de seducción y respiran soplos de antiguas danzas religiosas.)

“Entonces, por la noche, luego de haber apagado todas las luces en torno al santuario, juzgaban y eran juzgados...” (¿Cierra los ojos el torero, una centésima sola, después de haber entrado a matar? ...En la profunda oscuridad, los reyes-sacerdotes, bien conscientes, juzgaban y sentenciaban. Sólo grababan las sentencias en tablillas de oro al día siguiente, cuando la luz del sol resplandecía de nuevo y desaparecía, posiblemente, esa serena inutilidad que procura la falta de luz natural.)

La descripción platónica de este mito se mantiene siempre viva y evoca una serie de imágenes de civilizaciones existidas (pensamos en Creta con su Tauromaquia y en todo el ámbito cultural cretense) o de otras que únicamente han existido en la mente del genial autor. Afloran, sin embargo, en dicha obra dos claros principios: uno racional, la Atenas lógica, comedida, con pocos guerreros, y otro irracional, la Atlántida desmesurada, fabulosa, geométrica en sus construcciones (pero esto es típico de las utopías), desenfrenada en cuanto a su riqueza, a sus procedimientos bélicos, millón y pico de guerreros. Se ha visto en esta oposición a la representación de las fuerzas de Apolo y Dionysos (caballo de batalla en la interpretación nietzscheana de la tragedia griega) o

más recientemente, como una intuición de los dos hemisferios cerebrales. Tal vez los dos opositores de esta antinomia —en esto seguimos a Krutwig Sagredo (30)— son Hermes y Dionysos, siendo en última instancia Apolo, la síntesis de los principios hermético y dionisiaco. Lo apolíneo se encarnaría, pues, plenamente en el “estilo” del diálogo platónico.

* * *

4. El *monólogo*, cuando no sufre ninguna presión social —alguien, por ejemplo, que habla consigo mismo (soliloquio) en voz muy baja o incluso en alta voz—, se manifiesta como un acto idiomático bastante libre. Es un discurso espontáneo que, aunque esté muy bien articulado, sufre la única restricción que le confiere el propio sujeto que lo pronuncia. Si por el contrario, el autor del monólogo escribe su pensamiento, el texto, aunque no tenga un interlocutor que pueda responderle participa, por su propio carácter, de lo dialógico en la medida en la que el escritor efectúa un diálogo interiorizado, formulado en “lenguaje interior”, entre un yo locutor y un yo receptor (31).

¿Qué sería yo sin ti.
público amigo?
Monologo mi sentir
y mudas mis alegrías.

Estos versos de Goethe ilustran otro aspecto que nos interesa subrayar. Aunque se trate de un monólogo, diálogo con uno mismo, y por ello el conjunto de todos los “x” receptores no pueda intervenir, se dirige, sin embargo, a un destinatario con mayor o menor intención de persuadirle. Y el lector siempre está allí, agazapado al otro lado de la página, esperando “espiando” lo que el autor le va a presentar.

Las dos obras que hemos escogido para examinar brevemente son de dos autores contemporáneos, cuyos “monólogos” difieren completamente desde el punto de vista de la enunciación. Por un lado tenemos a un erudito, Michel Leiris, que escribe un ensayo sobre la Tauromaquia, y por el otro a un torero, Domingo Ortega, que habla sobre el “arte” que el practica. A pesar de las diferencias, si creemos que los actos humanos bien pueden analizarse desde el punto de vista de quien los efectúa, de quien los contempla y de quien los conoce (por vía del estudio y de la intuición), veremos cómo en la elección de estos dos

(30) Cf. Federico KRUTWIG SAGREDO: *Computer Shock Vasconia Año 2001*, Foto-composición Onena (Lasarte), Guipúzcoa, 1984, pp. 12, 79.

(31) Cf. Angelo MARCHESE, Joaquín FORRADELLAS: *Diccionario de retórica, crítica y terminología literaria*, Editorial Ariel, Barcelona, 1986 (Véase, espec. “Diálogo”, pp. 100-101; “Monólogo”, pags. 272-273).

autores sobresale el hecho de que cada uno de ellos participa en el análisis de la Tauromaquia instalado, como mínimo, en una o más de las tres atalayas antes mencionadas. Además ambos realizan un análisis en el que el mundo referencial de sus enunciados no se ha visto despojado totalmente de lo que, según el poeta y crítico Wystan Hugh Auden, ha desaparecido de las artes y en particular de la literatura moderna: que “han perdido su principal tema humano tradicional: el hombre de acción, el autor de proezas públicas”, al esfumarse “el Dominio de lo Público como esfera de las hazañas personales reveladoras” (32), tal como ocurría en el cosmos helénico. Hoy, al contrario, lo público y lo privado han cambiado de sentido, constituyendo la vida pública un espacio impersonal donde el hombre tiene que representar y cumplir su función social.

Michel Leiris ya se había interesado por la Tauromaquia, hablando de la corrida como de una especie de sacrificio (33) antes de publicar en 1938 el libro que nos interesa, el *Miroir de la Tauromachie* (34).

En el año 1935, Pablo Picasso había realizado un aguafuerte sobre la *Minotauromaquia* (premisa del posterior *Gernika* de 1937), que es considerada por la crítica como uno de los grabados —o el grabado— más importantes del siglo XX (35). Es posible que su conocimiento influyera en Leiris y, con seguridad, que desde entonces sugestionara al ambiente intelectual francés (pensamos en los trabajos de Georges Bataille o de Pierre Klossovski entre otros). Años más tarde el artista malagueño realizará la famosa serie sobre la *Tauromaquia*, expuesta actualmente también, como el anterior grabado, en el Museo Picasso de Barcelona.

En el *Miroir* el autor señala que entre los innumerables hechos que constituyen el universo hay algunos que presentan el carácter de experiencias fundamentales o “*revelaciones*” (36). Constatando el valor diverso que los ritos, fiesta, juegos y celebraciones tenían en épocas y culturas distintas a la nuestra, analiza el arte tauromáquico —en la corrida observa

(32) Wystan HUGH AUDEN: *El Poeta y la Ciudad*, (trad. cast. de Jon Juaristi) en “Pérgola”, Ayuntamiento de Bilbao, Bilbao, 1988, n.º 1, Julio, pp. 20-27, esp. p. 24.

(33) Michel LEIRIS: *Tauromachies* (avec un dessin d'André Masson), GLM, Paris 1937.

(34) Michel LEIRIS: *Miroir de la tauromachie* (avec 3 dessins de André Masson), GLM, Paris, 1938, “Acéphale”, Nouvelle Série, Cahier I.

(35) Con el título “Aiguafort i raspats” figura el grabado en el Museo Picasso de Barcelona. (Es interesante señalar que lleva una dedicatoria autógrafa del mismo autor, fechada Paris septiembre de 1938, en la que regala su obra al Museo de Arte Moderno de la ciudad condal). Sobre la significación y simbología de esta obra en el cosmos picassiano, véase el trabajo de Sebastian GOEPPERT y HERMA C. GOEPPERT-FRANK: *La Minotauromachie de Pablo Picasso*, Patricck Cramer Editeur, Gèneve, 1987.

(36) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 11.

un desarrollo análogo al esquema de la tragedia clásica, noción expresada ya por E. Hemingway en *Death in the afternoon*— y las relaciones que presenta especialmente con la actividad erótica. Por lo tanto, se convierte este arte en uno de estos hechos reveladores que nos iluminan sobre parcelas oscuras de nuestro cosmos y al mismo tiempo celan, como espejos, las imágenes de nuestra emoción.

En un lenguaje repleto de construcciones metafóricas referidas a los aspectos que va enumerando, paráfrasis, Leiris nos dice que la corrida no es sólo un ballet, ni tampoco un deporte, sino que al introducir el elemento dramático, lo trágico de lo que ella está empapada adquiere un carácter artístico todavía más explícito. Pero tampoco se trata sólo de un arte, ya que “il est aisé de montrer qu'elle est dominée par des éléments qu'aucun art, jamais, ne met en jeu de façon aussi brutale et aussi expresse” (37).

Al llegar aquí llama en su ayuda a Baudelaire. En los diarios íntimos del poeta francés (38) descubre el ideal poético de la belleza baudelariana cuando habla de un rostro femenino, cuya belleza *ardente et triste* participa a la vez de la voluptuosidad y de la tristeza. No se trata de la belleza romántica de los contrastes, sino más bien de una belleza clásica ideal en la que se introduce una fractura, una hendidura, una grieta. Para Baudelaire —según Leiris— no se trataría de una mezcla estática de contrarios, sino que lo que constituye la belleza no es el contacto entre elementos opuestos, sino su antagonismo, el modo como uno hace impresión en el otro, como lo hierde y lo desgarran en algún momento de significación especial. Una vez más Leiris nos muestra su capacidad de mantener su peculiar “estilo” analítico, siempre como un volatinero indemne en lo alto de la cuerda, al describirnos lo bello —que sólo existe en función de lo que se destruye y de lo que se regenera— como algo que se presenta “tantôt comme une calme dévoré par la tempête en puissance, tantôt comme une frénésie qui s'ordonne et cherche à contenir sous une masque impassible son orage intérieur” (39). Aparecen los dos polos entre los cuales se desarrollan todos los eventos: el elemento *droit*, de belleza inmortal y el elemento *gauche*, accidentado, siniestro. Ambos nos recuerdan a las ya mencionadas fuerzas hermética y dionisiaca. Para Leiris, en cambio, que sigue a Nietzsche, representan la contraposición entre lo “apolíneo” y lo “dionisiaco”, encarnados por el torero —de quien analiza buena parte de su quehacer de oficiante— y por el toro, el mal, lo monstruoso. Es por ello que puede hablar de la tauromaquia como ejemplo de un arte donde la condición esencial de la belleza es un

(37) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 18.

(38) Cf. Michel LEIRIS: ob. cit. p. 18.

(39) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. pp. 19-20.

“décilage, une déviation, une dissonance” (40). Lo bello se convierte en la herida, el hiato o la grieta por donde se asoman la fuerza bruta y siniestra del toro (como en el Minotauro picassiano) que pone en peligro la vida del hombre; lo imprevisto e imprevisible; el acto del torero de *se gauchir* (ladearse, torcerse) que introduce algo siniestro en su “recto” comportamiento; y una serie de elementos que están a mitad camino entre la norma geométrica (ideal platónico) y la destrucción. Para Leiris la tauromaquia será, pues, “un art tragique, où se trouve gauchie, par le soulèvement de forces dionysiaques, l’homme apollinienne” (41)...“et sur la possibilité matérielle d’une blessure” (42).

Finaliza su brillante ensayo relacionando la tauromaquia con el erotismo (arte del amor) ya que la corrida se baña en una atmósfera erótica indiscutible, y analizando los diversos momentos que le confieren dicho carácter para llegar a la conclusión de que la tauromaquia (al igual que el erotismo) obedece a las leyes del mismo “movimiento” que hace que en el arte todo sea interacción de contrastes: belleza y desviación, tensiones seguidas de pausas, valores fuertes y valores débiles. Los constructores de espejos —quienes crean obras de arte o quienes analizan los hechos estéticos— como si fueran artesanos lúcidos de nuestras revelaciones (“les lieux où l’on se sent tangent au monde et à soi-même” (43)), incorporan la muerte a la vida intentando neutralizar los males, como hacen las religiones, preferentemente con la muerte, y nos elevan a las accidentadas alturas en las que los breves fermentos de exaltación, al igual que les procuraba a los antiguos la ambrosía, nos revelarán, inexorablemente, nuestra propia y torturada triste condición.

El día 29 de marzo de 1950, el torero Domingo Ortega dio una conferencia en el Ateneo de Madrid sobre *El Arte del Toreo* (44) y ya desde el comienzo de su discurso sobre las normas clásicas en dicho arte, se lamenta de su propia falta de buena preparación literaria para llevarlo a buen fin. Es muy discutible, ya que habla en un estilo sencillo pero muy personal, con una exposición concatenada y rigurosa de los hechos, preocupándose fundamentalmente por cual/cuales personas podrían redactar el libro que todavía no está escrito sobre el arte del toreo (45) precisa que lo podría escribir o un gran filósofo, como Ortega y Gasset, o un matador de toros quien, difícilmente podría compaginar las

(40) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 26.

(41) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 31.

(42) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 41.

(43) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 51.

(44) La citada conferencia ha sido publicada en forma de libro que es el que citamos, Domingo ORTEGA, “El Arte del Toreo”, *Revista de Occidente*, Madrid, 1950, con un anejo de José Ortega y Gasset.

(45) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 13.

dos preparaciones técnicas: la literaria y la taurina. Espera que surja en el toreo un hombre del Renacimiento que lo escriba. Y nosotros añadimos que ojalá sea algo parecido al *Tratado de la Pintura* de Leonardo.

El librito de Ortega, a pesar de su declaración inicial, tiene una enorme carga de rigor y armonía en su discurso. Además, durante toda su lectura, mantiene siempre en nosotros la tensión entre la dúplice función ejercida durante muchos años por su autor: la de ejecutante y la de aficionado. Antes de pasar a enumerar las tres normas clásicas, Ortega arremete contra el público, los aficionados, a quienes acusa de haber sido partidarios de la personalidad de los toreros y de no haber sido conscientes de las normas de practicar el arte (46), por lo que confunden —salvo una pequeña minoría— dar pases con torear, para poner un ejemplo. Y se dejan deslumbrar por los toreros “estilistas” que practican algo diferente a lo anterior (según ellos), mientras que lo que en realidad hacen dichos toreros es renovar lo clásico —que ya estaba olvidado— y expresarlo según su personalidad. Se produce el fenómeno contrario que le ocurrió al público de finales del siglo XIX y comienzos del XX al contemplar y recibir las obras que los artistas crearon en aquella época: “La originalidad de las obras nuevas y de peso hace que el público, no acostumbrado todavía a la nueva expresión, experimente confusión e ingenuidad, y tenga que habituarse lentamente al nuevo lenguaje de las formas” (47). Este nuevo “lenguaje” (técnicas taurinas) al que los aficionados se entregan fácilmente, incluso con facilonería, no debe crecer en la esfera de lo sentimental, sino que ha de recaer en el ámbito conceptual de las normas clásicas, a las que hay que ser fiel —siempre según Ortega— si se quiere participar del rito artístico y conservar (el oficante-hombre) la potestad de ser el “narrador” que está en el sitio elevado del rapsoda y no en el del “narrador” personal, que “habla” (oficia) ante un auditorio que está reunido y no ante un “auditorio” que se ha disuelto en lectores individuales (espectador-multitud) (48).

Las normas clásicas son: Parar, Templar y Mandar. Deberían completarse, para Ortega, con una cuarta con lo que podríamos definir al arte del toreo como: “Parar, Templar, CARGAR y Mandar, a un toro naturalmente” (49). En pocas cuartillas ejemplifica estos conceptos. Compases literarios de extremada expresividad que nos impresionan por su sobria contundencia: al reproducir el diálogo con el aficionado que

(46) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 16.

(47) Cf. Erich AUERBACH: *Mimesis*, ed. cast. Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1983, 1.ª reimp. p. 470.

(48) Cf. W. KAYSER: *Interpretación y análisis de la obra literaria*, ed. cast. Gredos, Madrid, 1954, p. 575 y sigs. (Véase también, por lo que respecta a la relación hombre/público multitud, lo que dice W. H. Auden, *art. cit.*, pp. 24-25.

(49) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. pp. 18 y 49.

quería ser torero a toda costa el torero sonámbulo (50); recordando a los grandes creadores de las normas clásicas, como el gran Pedro Romero “quien en su larga vida de torero, matando a cinco mil seiscientos toros, nos da las normas geniales, sencillas, pero eternas, de cómo se deben torear éstos, para reducirlos” (51); exhortando a los toreros de hoy a que acudan a las normas clásicas (52); comentando las características de los toros y la falta del toro bravo; lamentando el grave estado del arte tauromáquico “porque es muy posible que, si no se le pone coto, se pierdan las buenas normas por completo, y si éstas desaparecen, el toreo será una cosa distinta de lo que pudo ser” (53).

Pone punto final a las palabras de Ortega, el filósofo José Ortega y Gasset, con un artículo (54) en el que le envía a su homónimo torero el retrato del primer toro —toro primigenio o *uro*— pintado por un pintor en el siglo XVII, no sin antes haber aclarado por qué un hombre de pensamiento como él se ha ocupado de las corridas de toros, espectáculo que no tiene similaridad con ningún otro, “intentando explicar su origen, su desarrollo, su porvenir, las fuerzas y resortes que lo engendran y lo han sostenido” (55).

* * *

5. La *Tauromaquia* es una forma de sacrificio en el que la etimología latina de la palabra, *sacrum facere* (sacralizar un acto), ha gozado de una especial preponderancia. En particular si consideramos que los actores del rito pueden intercambiarse los papeles de víctima y verdugo. Esto ocurre independientemente de los diversos valores sociales que, a lo largo de los siglos, la dramatización de la vida humana ha otorgado al animal. Por ejemplo —a un nivel religioso— en el culto a Cibeles con el sacrificio del toro, *taurobilia*, en el que quien se sometía a la aspersion de la sangre del animal renacía para siempre, puesto que la energía vital del toro regeneraba el cuerpo del oficiante y tal vez su alma; o en el culto a Mitra, dios cuyo acto esencial en su vida fue sacrificar al toro primitivo. Mientras que si lo consideramos desde el nivel sexual se relacionaba con el macho impetuoso, o por el contrario, a corresponder

(50) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 21.

(51) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 27.

(52) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 36.

(53) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 48.

(54) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. José ORTEGA y GASSET: *Enviando a Domingo Ortega el retrato del primer toro*, pp. 51-64.

(55) Cf. José ORTEGA y GASSET: art. cit. p. 55.

(56) Cf. Juan-Eduardo CIRLOT: *Diccionario de Símbolos*, Editorial Labor, Barcelona, 1981⁴, pp. 428 y 445.

al segundo signo del Zodíaco, se relacionaba con el principio de dualidad de lo masculino (yang) y lo femenino (yin) (56).

La mirada cómplice que se establece entre los oficiantes, devotos de Eros y Tánato, se funde en los pocos momentos en los que ambos consiguen ejecutar su cometido de una forma impecable. Hasta el momento en el que cada uno de los actores arroja la capa del ritual y dramatizado “diálogo” para arremeter contra su complementario, enjaezado con los arneses de un trágico y devastador “monólogo”. Es el falsamente denominado “momento de la verdad”, ya que la única verdad a la que asisten los espectadores —en la antigüedad eran los dioses los contempladores invisibles y los beneficiarios de las ofrendas— es aquella que se esconde, plácida e implacablemente, detrás de la apariencia o simulacro. Sólo quienes intuyen la presencia simbólica, que es la que es inflamada en última instancia por la verdad, podrán llegar a disfrutar y participar de ésta. Como si el rueda se hubiera convertido en una prisión y los presos —aislados, sin saber nada uno del otro, sin “verse” por más que se “miren”— estuvieran esperando, en capilla, a que los llamaran para que se ejecutara la sentencia de uno solo de ellos, ante la mirada de los espectadores que reconociendo el significado de los “soliloquios” han intuido y “saben” lo que va a ocurrir. Sólo en la medida en que no se pierda el conocimiento de la “enunciación” por parte de los integrantes del ternario (oficiantes y espectadores), el rito continuará manteniendo su carácter de sacrificio pagano. Y de antiquísima hierofanía.

La Realidad y el Símbolo se han unido, iluminando los momentos “reveladores”, como decía Leiris, en los que la técnica del rito ha sido ejecutada adecuadamente. Pero todavía estamos en el mundo de lo manifiesto: de aquello que está necesitado para existir del lenguaje (todo un léxico específico nombra, codifica y explica el rito) y de la razón discursiva. Muchas veces hemos pensado —la atmósfera un tanto mágica de la celebración taumática puede habernos sugerido este pensamiento— que habría que excusarle al lenguaje lo “poco” que nos dice sobre las cosas y al mismo tiempo lo “mucho” que nos oculta. Instalados en esta tangente de “ausencia” nos invade un ligero escalofrío cuando nos contemplamos como impertinentes aurigas de un carro ligero y veloz, cuyos corceles son el “lenguaje originario” (57) y lo “apenas” manifiesto. Tal vez no asistiríamos a un espejismo si los relinchos, metamorfoseados en murmullos cristalinos, nos susurrasen “a cau d’orella” (58) que todos los símbolos —“el símbolo revela ciertos

(57) Utilizamos “lenguaje originario” teniendo en cuenta lo que dice sobre el argumento Tzvetan TODOROV en *Teoría del Símbolo*, ed. it. Garzanti, 1984, pp. 290-302.

(58) *Loc. adv.* en catalán que significa: “tocando muy de cerca la oreja”, “en voz baja”.

aspectos de la realidad —los más profundos— que se niegan a cualquier otro medio de comunicación” (59)— pacen desde los tiempos primevos en las siderales e infinitas praderas a la espera de que los humanos los rapten, los quieran comprender y los adapten a sus perentorias, decisivas y vitales necesidades*.

* * *

* Como colofón de este trabajo, ruego me permitan leer el siguiente cuarteto-lira (estrofa al estilo “de la Torre”) dedicado al toro:

Apis benéfico, te abreva Hapy,
Nandí, Virshabha, Sin, Enlil y Rudra.
Y loarán tu piel miles de nombres,
¡Minotauro inmortal!

(59) Cf. Mircea ELIADE: Ob. cit. p. 12.

ESTILISTIKA-JARDUNALDIAK

Azken hitzak:

Heldu da ordua. Esan nahi dut, Literatura-batzordeak antolatu dituen Lehen Jardunaldiei bukaera emateko ordua. Nik eskertzen dut biziki egin den lana. Juan Marik erabili zituen hitzak errepikatuz, lan benetan miresgarriak aurkeztu dira Jardunaldiotara, ikuspuntu aberasgarriak entzun dira, gure artean esan beharreko diren gauza asko eta asko esan dira. Uste dut, bada, mugarri antzo geldituko direla Jardunaldiok Euskaltzaindiaren egintzen artean. Eskerrak eman nahi dizkiet antolatzaile, txosten-gile, parte hartzaile eta bereziki Krutwig zuzendari jaunari.

Gauza bat, ordea, esan beharrean nahiz. Komisioak autonomoak dira beren lanean, baina burujabetasunik ez dute. Eta Euskaltzaindia batasun bat da. Orduan elkarkidetasun baten barnean lan egin behar dugu. Euskaltzaindiak erabakita dauzkan euskararen normalizapenerako hari nagusiak errespetatu beharra dugu denok. Bestela badakigu nora goazen: kaosa eta hondamena geron burugainera ekartzera. “La tela de Penélope”. Egin eta desegin. Hori, zinez, ezin dut onartu. Eta hori esatean badakit Euskaltzaindiaren Zuzendaritza osoa dudala neurekin.

Horrela ez ginateke joango inora. Euskaltzaindia Arantzazuko Batzarretik hona gogotik aritu da lanean bere sorrera-egunean Euskal Herriak ipini zion zorra kitatzeko asmoz eta herria guri begira dugu. Orain bada, geron artean hasten bagara geure teilatura harriak jaurtitzen, nahaspila besterik ez dugu sortuko.

Ortografiara mugatuko naiz, ezen hor ikusten dut haustura larria. Ortografiaren barrutian iritzi desberdinak teorian egotea ezin kenduzkoa da; gauza konbentzionala da, azken batean, ortografia, baina pratikan berdintasuna eskatzen duena. Ez dezagun, bada, egin duguna orain desegin. Behin baino gehiagotan aipatu da adibidea: errepidean oinezkoak ezkerretik joan behar du. Zergatik ez eskuinetik? Beharrezkoa delako denok bide beretik joatea. Teorikoki iritzi ugariak, askotarikoak egon daitezke, baina pratikan auzi honetan batasuna edo berdintasuna behar da. Uste dut adibide ximple honekin hau berez ulertzen dela.

Fr. Luis Villasante

euskaltzainburuak